

PAPER DETAILS

TITLE: Süheyl b. Ebî Sâlih Nüshası'ndaki Rivâyetlerin Daha Sonraki Hadis Edebiyatına Intikali

AUTHORS: Ali BUDAK

PAGES: 81-116

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/85732>

SÜHEYL B. EBÎ SÂLİH NÜSHASI'NDAKİ RİVÂYETLERİN DAHA SONRAKİ HADİS EDEBİYATINA İNTİKALİ

Ali BUDAK *

Özet

Hicrî ikinci asırdaki hadis literatürüne dair ilk yazılı eserler, rivâyet üslûbu ile ilgili önemli bilgileri ihtiva eder. Bu çalışmanın konusu, ilk dönem yazılı hadis belgelerinden biri olan Süheyl b. Ebî Sâlih Nüshası'ndaki rivâyetlerin daha sonraki hadis eserlerine nasıl intikal ettiğinin tespiti ve bu bağlamda rivâyet üslubu adına ulaşılan neticelerdir. Bu makalede, bir rivâyeti daha sonraki bir zamanda karşılaşılan benzer rivâyetiyle mukârane etmenin, ezberden nakil, mana ile rivâyet ve rivâyet farklılıklarını tahlil gibi konularda karşılaşılabilecek problemleri çözmede katkı sağlayabileceğine işaret edilme çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Süheyl b. Ebî Sâlih, rivâyet, hadis, mukârane, ihtilaf, intikal

Abstract

Transmission of The Narrations in Suhayl Ibn Abi Salih's Study to Later Works of Hadith

The first written works on literature of hadith in the second century due to Islamic calendar contain valuable information on the method of reporting hadith. This study aims to determine how the reports in the study of Suhayl ibn Abi Salih influenced later works of hadith, and what they added to the discipline. Our study tries to underline how comparison with a similar report of the hadith can help solving problems about reporting from memory, narration by conveying the meaning, and analyzing the contradictions between different reports.

Key words: Suhayl ibn Abi Salih, riwâyat (narrative), hadith, comparison, contradiction, transmission.

Giriş

Hadis literatürüne dair ilk yazılı kaynaklar, hadislerin intikâlî ve rivâyet tekniği ile ilgili önemli bilgiler ihtiva eder. Hadise dair en eski yazma kaynaklara gidilmesi, isnadın inkişâfı adına daha uygun, metinlerin tespiti açısından da daha belirleyicidir.

Mamer b. Râşid'in *el-Câmi'*i ve Hemmâm b. Münebbih'in *Sahîfe'si* gibi ilk devre ait bazı hadis kaynakları ve bu eserlerde bulunan rivâyetler, birtakım

* Yrd. Doç. Dr., Dicle Ü. İlahiyat Fakültesi

incelemelere konu olmuştur.¹ Bu makalede, araştırmamızın kaynağı olan Süheyl b. Ebî Sâlih'e ait hadis nüshasındaki rivâyetler ele alınmış ve bu rivâyetlerin daha sonraki eserlerde nasıl yer aldığı incelenmiştir.

İlk dönem yazılı hadis belgelerinden biri olan Süheyl b. Ebî Sâlih'in nüshası, 49 rivâyetten oluşan bir hadis mecmuasıdır. Nüshada bulunan rivâyetler İbrahim b. el-Haccâc (ö.233) > Abdulaziz b. Muhtâr (ö.180) > Süheyl b. Ebî Sâlih (ö.138)-Ebû Sâlih (Zekvân) (ö.101) > Ebû Hureyre (ö.59) tarikiyle nakledilmiştir. Bu nüshanın tahkikli neşrini Muhammed Mustafa el-A'zamî yapmıştır.² Tahkikinde nüshanın Süheyl'e âidiyetini tespit etmiş, nüshanın isnadında bulunan râviler hakkında bilgi vermiştir. Nüsha üzerine yaptığı ta'liklerde ise her hadisi; râvilerin talebeleri, rivâyetin şâhidleri, kısaca diğer rivâyetlerle mukâyese, her bir tabakadaki râvilerin isimleri, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde kaç kez geçtiği gibi açılardan ele almıştır.³

Bu çalışmada, Süheyl b. Ebî Sâlih'in nüshasında geçen hadislerin öncelikle, özel bir sebebi bulunmaksızın Ebû Dâvud'un *Sünen*'ine, Cevherî'nin *Müsnedü Muvattâ'*ına ve Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin *Müsned*'ine intikal şekli, daha sonra

- 1 Mesela bk. Muhammed Hamidullah, *Hemmam İbn Münebbih'in Sahîfesi*, çev.: Talat Koçyiğit, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1967; Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2001; a.mlf., "Hadis Musannefâtının Mebde'i ve Ma'mer b. Râşid'in Câmî'i", *Türkiyât Mecmuası*, İstanbul 1955; Ali Akyüz, *Kaynak Tetkiki Açısından Abdürrezzak Buhari İlişkisi Üzerine Bir Mukayese*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1997; Mirza Tokpınar, *Abdurrezzak b. Hemmam ve el-Musannef*, (doktora tezi), İzmir 1998; a.mlf., "Ma'mer b. Râşid (ö.154/771)'in el-Câmî'i Sanılan İki Yazma Hakkında Tespitler", *Dokuz Eylül Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, sayı: 15, s. 17-36; R. Marston Speight, "Hadiste Rivâyet Farklılıklarına Karşılaştırmalı Bir Bakış", çev.: Abdulkadir Evgin, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, c. 5, ss. 115-132; Bünyamin Erul, *Hadislerin Dili İlk Hadîs Belgesi Hemmâm'ın Sahîfesi -Tertip, Terceme, Yorum-*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010; a.mlf., "Hicrî II. Asırda Rivâyet Üslûbu (I) Rivâyet Açısından Ma'mer b. Râşid'in (ö.153) el-Câmî'i", *Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, c. XLIII, sayı: 1, s. 27-61; a.mlf., "Hicrî II. Asırda Rivâyet Üslûbu (II) Dirayet Açısından Ma'mer b. Râşid'in (ö.153) el-Câmî'i", *Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, c. XLIII, sayı: 2, s. 57-90; a.mlf., "Hicrî II. Asırda Rivâyet Üslûbu (III) er-Rabî b. Habîb (ö.175-180) ve Rivâyet Dirayet Açısından el-Câmî'i", *Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XLIV, sayı: 2, s. 27-68; Mahmut Kavaklıoğlu, *Kaynak Tetkiki Açısından İmam Malik Abdürrezzak Mukayesesi: (Muvatta-Musannef Çerçevesinde)*, Araştırma Yayınları, Ankara 2003.
- 2 Bk. el-A'zamî, Muhammed Mustafa, *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-nebevî ve târîhu tedvînihi*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1998, ss. 485-500. A'zamî kitabında, Mahtûtâtü Dâri'l-Kütübî'z-Zâhiriyye'deki nüshayı tahkik ettiğini belirtmiştir.
- 3 Mesela nüshanın birinci hadisi için bk. el-A'zamî, *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-nebevî ve târîhu tedvînihi*, ss. 501-502.

da nüshadaki iki hadisin daha sonraki bazı eserlere nasıl intikal ettiği incelenmiş, rivâyetler arası karşılaştırmada bulunulmuş⁴, bu meyanda rivâyet usûlû adına ulaşılabilen tespitler paylaşılmıştır. Öncelikle bu nüshadaki râviler hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır.

1. Süheyl b. Ebî Sâlih'in Nüshasındaki Râvilere Kısa Bir Bakış

1.1. İbrahim b. Haccâc

Ebû İshâk İbrahim b. Haccâc b. Zeyd es-Sâmî el-Basrî, Süheyl b. Ebî Sâlih'in nüshasında bulunan hadislerin isnadlarının tamamında geçen bir râvidir. Ebân b. Yezîd'den, Beşşâr b. Hakem'den, Hammâd b. Zeyd ve Hammâd b. Seleme'den, Abdullah b. Müsennâ ve Abdulaziz b. Muhtâr ed-Debbâğ'dan, Sehl b. Ziyâd'dan ve daha birçok kişiden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden ise İbrahim b. Ahmed el-Vekî, İbrahim b. Hâşim el-Beğavî, Ahmed b. Hamdûn, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ, Hüseyin b. İshâk et-Tüsterî ve Hâzim b. Yahyâ el-Hulvânî gibi birçok kişi hadis rivâyetinde bulunmuştur. 232 yılında vefat etmiştir.⁵ İbn Hibbân onu *Sikât*'ın'da zikretmiştir.⁶ Dârekutnî onun sika olduğunu söylemiş⁷, İbn Kânî ise onun sâlih bir zat olduğunu belirtmiştir.⁸

1.2. Abdülaziz b. Muhtâr

Abdülaziz b. Muhtâr el-Ensârî, Süheyl b. Ebî Sâlih'in nüshasındaki bütün hadislerde geçen bir râvidir. Basralı olup "Debbâğ" diye meşhurdur. Sâbit el-

4 Rivâyetler arası karşılaştırma yapmanın önemi ve sonuçları için bk. Cemal Ağırman, "Rivâyet Farklılıkları ve Hadislerin Anlaşılmasında Rivâyet Farklılıklarının Rolü", *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması [Sempozyum Tebliğ ve Müzakereler]*, Kur'an Araştırmaları Vakfı Kurav Yayınları, Bursa 2005, ss. 117-139; Selman Başaran, "Hadislerde Mana Rivâyetlerinin Sonuçları", *Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1991, c. 3, ss. 68-72.

5 es-Safedî, Salâhuddin Halil b. Aybek b. Abdillâh, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, tahk.: Ahmed Arnavût ve Türkî Mustafa, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 2000, c. 5, s. 225.

6 İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân Ebû Hâtim el-Büstî, *es-Sikât*, Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbâd 1973, c. 8, s. 78.

7 Heyet, *Mevsûatü Akevâli Ebi'l-Hasen ed-Dârekutnî fi ricâli'l-hadîs ve ilelihî*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 2001, c. 1, s. 33.

8 Bk. el-Mizzî, Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. Zeki Abdurrahmân b. Yûsuf, *Tehzîbu'l-kemâl*, tahk.: Beşşâr Avvâd Maruf, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1980, c. 2, s. 69; İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali el-Askalanî eş-Şâfiî, *Tehzîbu't-tehzîb*, Dâru'l-Fikr, yy., 1404, c. 1, s. 98.

Bünânî, Âsım el-Ahvel, Hişam b. Urve, Hâlid el-Hazzâ, Abdullah b. Feyrûz, Sümeý, Süheyl b. Ebî Sâlih ve Mansûr'dan hadis rivâyet etmiş, kendisinden de Ahmed b. İshak, Yahyâ b. Hammâd, Muallâ b. Esed, Müsedded, Ebû er-Rebî' ez-Zehrânî ve Iraklılar hadis rivâyetinde bulunmuştur. Müksirûndan olup sika bir râvidir.⁹ Kütüb-i Sitte müelliflerinin tamamı ondan hadis rivâyet etmişlerdir.¹⁰ Onun hicrî 180'li yıllarda vefat ettiği bildirilir.¹¹

1.3. Süheyl b. Ebî Sâlih

Ebû Yezid, Süheyl b. Ebî Sâlih el-Medenî'nin babası "semmân" lakaplı Zekvân'dır. Süheyl, Cüveyriye binti Ahmes el-Ğatafâniyye'nin mevlâsıdır. Süheyl, babası Ebû Sâlih (Zekvân), Numan b. Ebî Ayyâş, Atâ b. Yezîd, Saîd b. Yesâr, Hâris b. Mahled, İbn Münkedir, İbn Şihâb ve Abdullah b. Dînâr'dan hadis rivâyetinde bulunmuştur. Kendisinden de A'meş, Rebîa, Mûsâ b. Ukbe, Cerîr b. Hâzim, İbn Aclân, Ubeydullah b. Ömer, Şube, Sevrî, Hammâd b. Seleme, Hammâd b. Zeyd, Ebû İshâk el-Fezârî, İbn Uyeyne, İbn Uleyye, Vüheyb b. Hâlid gibi pek çok muhaddis hadis rivâyet etmiştir. Kütüb-i Sitte'nin tamamında onun rivayet ettiği hadislerden bulunmaktadır. Süheyl, hicrî 138 yılında vefat etmiştir.¹²

Ahmed b. Hanbel, Süheyl'in hadisinin sâlih olduğunu belirtmiş,¹³ İclî de onu sika olarak tavsif etmiştir.¹⁴ İbn Sa'd onun çok hadis rivâyet ettiğini ve sika olduğunu ifade etmiştir.¹⁵ O, İbn Main'e göre sika,¹⁶ Tirmizî'ye göre de güveni-

9 ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-Kâşif fi marifeti men lehû rivâyetün fi'l-kütübi's-sitte*, tahk.: Muhammed Avvâme, Dâru'l-Kible, Cidde 1992, c. 1, s. 658.

10 el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Cu'fî, *et-Târihu'l-Kebîr*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts., c. 6, s. 24; İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, c. 6, s. 316.

11 es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, c. 18, s. 343.

12 es-Safedî, *age*, c. 16, s. 20.

13 Heyet, *Mevsûatü Akvâli'l-İmam Ahmed b. Hanbel fi ricâli'l-hadîs ve ilelihî*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1997, c. 2, s. 119.

14 el-İclî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh, *Târihu's-Sikât*, Dâru'l-Bâz, yy., 1984, c. 1, s. 210; Ayrıca bk. el-Buhârî, *Tarihu Kebîr*, c. 4, s. 104; ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Müessesetü'r-Risâle, IX. bs., Beyrut 1993, c. 5, ss. 458-459.

15 İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, tahk.: Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütüb-il-İlmiyye, Beyrut 1990, c. 5, s. 230.

16 İbn Maîn, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn el-Bağdâdî, *Târihu İbn Maîn*, tahk.: Ahmed Muhammed Nur Seyf, Merkezu'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, Mekke 1979, c. 3, s. 182.

lirdir (sebt).¹⁷

1.4. Süheyl b. Ebî Sâlih'in Rivâyetlerinin ve Süheyl-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre Tarîkinin Bazı Kitaplardaki Sayısı

Burada hem Süheyl b. Ebî Sâlih kanalıyla hem de Süheyl b. Ebî Sâlih-Ebû Sâlih (Zekvân)-Ebû Hureyre tarîkiyle¹⁸ gelen rivâyetlerin Kütüb-i Tis'a içindeki sayısı tespit edilmiştir:

Süheyl b. Ebî Sâlih'in Kütüb-i Tis'a'daki bütün rivâyetlerinin sayısı		Süheyl-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre tarîkinin Kütüb-i Tis'a'daki bütün rivâyetlerinin sayısı	
Buhârî	5	Buhârî	3
Müslim	113	Müslim	100
Tirmizî	49	Tirmizî	46
Nesâî	27	Nesâî	14
Ebû Dâvud	49	Ebû Dâvud	37
İbn Mâce	36	İbn Mâce	32
Müsnedü Ahmed	224	Müsnedü Ahmed	184
Muvattâ-i Mâlik	11	Muvattâ-i Mâlik	11
Dârimî	14	Dârimî	11
Toplam	528	Toplam	438

Tablo-1

Süheyl b. Ebî Sâlih'in Kütüb-i Tis'a içinde küçümsenemeyecek bir sayıda rivâyetleri bulunmaktadır. Süheyl'in Kütüb-i Tis'a'da geçen 528 hadisinin 438'i Ebû Sâlih ve Ebû Hureyre tarîki ile gelmektedir. Bu tarîk haricindeki hadis sayısı sadece 90'dır. Bu da Süheyl'in Kütüb-i Tis'a içerisinde bulunan rivâyetlerinin yaklaşık % 83'ünün bu tarîkle geldiğini göstermektedir. Ayrıca, Süheyl'in nüshadaki hadis sayısı ile rivâyetlerinin benzeşmesini dikkate almaksızın Ebû Dâvud'un ve Tirmizî'nin *Sünen*'lerindeki hadislerinin sayısının aynı (49) olduğu görülmektedir. Burada, nüshadaki hadislerin Ebû Dâvud'un *Sünen*'ine intikâlinin nasıl olduğu incelenecektir.

17 et-Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre, *Kitâbu'l-ilelu's-sağîr*, tahk.: Ahmed Muhammed Şâkir vd., Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts., s. 744.

18 Bu tarîk, Süheyl b. Ebî Sâlih'in nüshasındaki hadislerin rivâyet tarîkidir.

2. Süheyl b. Ebî Sâlih'in Nüshasındaki Rivâyetlerin Ebû Dâvud'un Sünen'ine İntikâli

2. 1. Süheyl'in Ebû Dâvud'un Sünen'indeki Rivâyetlerine Genel Bir Bakış

Süheyl b. Ebî Sâlih'in Ebû Dâvud'un *Sünen'*inde toplam 49 rivâyeti geçmektedir. Bunlardan bir tanesi Hz. Fatıma'dan, bir tanesi Hz. Esmâ'dan, üç tanesi Ebû Sâid el-Hudrî'den (Sa'd b. Mâlik), bir tanesi babası Ebû Sâlih (Zekvân) aracılığı ile müphem bir râviden, bir tanesi Ebû Talha el-Ensârî'den (Zeyd b. Sehl), bir tanesi Temim b. Evs ed-Dârî'den, bir tanesi Ebû Ayyaş'tan (Zeyd b. Sâmî), diğer 40 rivâyet ise Ebû Hureyre tarîkiyle nakledilmiştir. Bu 40 rivâyet içinde 37'si Süheyl b. Ebî Sâlih-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre tarîkiyle gelmektedir. Bu 37 isnadda bazen Süheyl'den hemen sonra ve babasından önce Abdullah b. Dinar ve Sümei gibi, bazen de babasından sonra İshâk Mevlâ Zâide gibi râviler de isnad zincirinde bulunmuştur. Kalan 3 rivâyette ise, Süheyl'in babası Ebû Sâlih yerinde Saîd b. Ebî Saîd, Hâris b. Mahled ve Muğîre b. Ebî Râfi' vardır.

Bununla beraber, Süheyl-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre tarîkinin Ebû Dâvud'un *Sünen'*inde geçen 37 rivâyetinin hepsinin muttasıl ve merfû bir senedle nakledildiği dikkati çekmektedir. Ayrıca bu 37 hadisin, 21 tanesinin tek isnadı, 8 adedinin iki isnadı, 6'sının üç isnadı, birinin dört isnadı, birinin de beş isnadı bulunmaktadır.

Burada, Süheyl'in Ebû Dâvud'un *Sünen'*inde rivâyet ettiği hadislerin isnadları incelenecektir:

Süheyl b. Ebî Sâlih'in Ebû Dâvud'un Sünen'indeki rivâyetlerinin isnadı	
Nüsha h.no:	Ebû Dâvud'un Sünen'indeki İsnadı
1-34 arası	Süheyl b. Ebî Sâlih-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre
35.	Süheyl b. Ebî Sâlih-Ebû Sâlih-İshâk Mevlâ Zâide-Ebû Hureyre
36.	Süheyl b. Ebî Sâlih-Abdullah b. Dinar-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre
37.	Süheyl b. Ebî Sâlih-Sümei-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre
38.	Süheyl b. Ebî Sâlih-Muğîre b. Ebî Râfi-Ebû Hureyre
39.	Süheyl b. Ebî Sâlih-Hâris b. Mahled-Ebû Hureyre
40.	Süheyl b. Ebî Sâlih-Saîd b. Ebî Saîd-Ebû Hureyre
41.	Süheyl b. Ebî Sâlih-İbn Ebî Saîd-Ebû Saîd el-Hudrî
42.	Süheyl b. Ebî Sâlih-İbn Ebî Saîd-Ebû Saîd el-Hudrî
43.	Süheyl-Saîd b. Abdîrrahman b. Mükmil-Eyyub bin Beşîr-Ebû Saîd el-Hudrî
44.	Süheyl-Zührî-Urve b. Zübeyr-Fatıma bint Ebî Hubeş
45.	Süheyl-Zührî-Urve b. Zübeyr-Esmâ bint Umeys
46.	Süheyl-Ebû Sâlih-Racul
47.	Süheyl-Saîd b. Yesâr-Zeyd b. Halid-Ebû Talha el-Ensârî
48.	Süheyl-Atâ b. Yezîd-Temîm b. Evs ed-Dârî
49.	Süheyl-Ebû Sâlih-İbn Ebî Âiş-Ebû Ayyaş

Ebû Dâvud'un Süheyl'den rivâyet ettiği haberlerin isnadının büyük bir kısmı (34/49= yaklaşık %70'i), nüshadaki isnadıyla, yani Süheyl-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre tarîkiyle aynıdır.

2.2. Benzer Hadislerin İsnadlarının Karşılaştırılması

Burada, Ebû Dâvud'un *Sünen*'indeki hadislerden nüshada bulunup metin ve isnad benzerliği olan 13 rivâyetin isnadı belirtilecek ve bazı farklılıklara işaret edilmeye çalışılacaktır.

Süheyl b. Ebî Sâlih'in nüshasındaki isnad: İbrahim b. el-Haccâc→Abdulaziz b. Muh-târ→Süheyl b. Ebî Sâlih→Ebû Sâlih→Ebû Hureyre		
Nüsha Hadis No	Sadece metnen benzeşen 34 rivâyetin Ebû Dâvud'un Sünen'indeki isnadı	Sened ve metin olarak benzeşen 13 rivâyet ¹⁹
1	Müsedded-Hâlid-Süheyl b. Ebî Sâlih-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre	+
2	Mûsâ b. İsmâil-Hammâd-Süheyl b. Ebî Sâlih-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre	+
3	1- Ka'nebî-Mâlik-İbn Şihâb-Enes b. Mâlik 2- Süleyman b. Harb-Müslim b. İbrahim-Vüheyb-Mus'ab b. Muhammed- <u>Ebû Sâlih-Ebû Hureyre</u> 3- Kâ'nebî-Mâlik-Hişâm-Urve-Âişe	
4	1- Ka'nebî-Mâlik-Sümei-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre 2- Ka'nebî-Mâlik-Sümei-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre	
5	Hârûn b. Zeyd-Zeyd b. Ebî'z-Zerkâ-Cafer b. Burkân-Yezîd b. el-Esamm-Ebû Hureyre	
6	Ka'nebî-Mâlik-İbn Şihâb-Sâid b. el-Müseyyeb-Ebû Hureyre	
7	Ahmed b. Amr-Muhammed b. Seleme-İbn Vehb-Muaviye b. Sâlih-Ebû Meryem-Ebû Hureyre	
8	1- Ka'nebî-Mâlik-Ebu'z-Zinâd-A'rec-Ebû Hureyre 2- Müsedded- Sufyân- Ebu'z-Zinâd-A'rec-Ebû Hureyre	
9	Hasan b. Rebî'-İbn Mübârek-Mamer-Tavus-Keysân-İbn Abbâs- Ebû Hureyre	

19 Sened ve metin olarak benzeşen 13 rivâyeti belirtmek üzere "+" işareti kullanılmıştır. Bu rivâyetlerin metinleri bir sonraki başlıkta aktarılacağı için burada ayrıca belirtilmemiştir.

10	Ka'nebî-Mâlik-Zeyd b. Eslem-Atâ b. Yesâr-İbn Abbâs	
13	Mûsa b. İsmail-Hammâd-Sâbit-Enes b. Mâlik	
14	Müsedded-Ebû Muaviye-A'meş-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre	
15	Müsedded-Yahya-Süfyân-Mansûr-Hilâl b. Yesâf-Ebû Yahyâ-Abdullah b. Amr	
17	Ka'nebî-Mâlik-Abdullah b. Abdillâh b. Câbir b. Atîk-Atîk b. Hâris-Câbir b. Atîk	
18	Musa b. İsmail-Hammâd-Süheyl b. Ebî Sâlih-Abdullah b. Dînâr-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre	+
19	Abdullah b. Sâid el-Kindî-Ukbe b. Hâlid-Ubeydullah-Hubeyb b. Abdirrahman-Hafs b. Âsim-Ebû Hureyre	
21	Abdurrahman b. İbrahim-Velid b. Müslim-Evzâî-Hassan b. Atiyye-Muhammed b. Ebî Âişe-Ebû Hureyre	
22	Kâ'nebî-Mâlik-İbn Şihâb-Ebû Seleme b. Abdirrahman-Ebû Abdillâh el-Eğarr-Ebû Hureyre	
24	Yahyâ b. Halef-Abdu'l_A'lâ-Said el-Cüreyrî-Ebû'l_Verd-İbn A'bud-Ali b. Ebî Tâlib	
25	Muhammed b. Sabbâh-Hâlid ve İsmâil b. Zekerîyyâ-Süheyl b. Ebî Sâlih-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre	+
26	Müsedded-Süfyân-Sümeyy-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre	
27	Müsedded-Abdulvâhid b. Ziyâd-Mansûr b. Hayyân-Sâid b. Cübeyr-İbn Ömer ve İbn Abbas	
28	1- Ahmed b. Yûnus-Züheyr-Süheyl b. Ebî Sâlih-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre 2- Muhammed b. Sabbâh-İsmail b. Zekerîyyâ-Süheyl b. Ebî Sâlih-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre	+
29	Hafs b. Ömer-Şu'be-Süheyl b. Ebî Sâlih-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre	+
30	Ka'nebî-Mâlik-İbn Şihâb-Enes b. Mâlik	
31	1- Mûsa b. İsmail-Vuheyb-Süheyl b. Ebî Sâlih-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre 2- Vehb b. Bakîyye-Hâlid-Süheyl b. Ebî Sâlih-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre	+
32	Muhammed b. Sabbah-Hâlid ve İsmail b. Zekerîyyâ-Süheyl b. Ebî Sâlih-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre	+
33	Ahmed b. Yûnus-Züheyr-Süheyl b. Ebî Sâlih-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre	+
37	Mûsa b. İsmail-Hammâd-Süheyl b. Ebî Sâlih-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre	+
39	Müsedded-Ebû Avâne-Süheyl b. Ebî Sâlih-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre	+
42	Ahmed b. Muhammed b. Hanbel-Yahyâ-Ubeydullah-Nâfî'-İbn Ömer	
45	Ahmed b. Yûnus-Züheyr-Süheyl b. Ebî Sâlih-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre	+
46	Ahmed b. Yûnus-Züheyr-Süheyl b. Ebî Sâlih-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre	+
49	Ka'nebî-Mâlik-İbn Şihâb-Said b. Müseyyeb-Ebû Hureyre	

Süheyl'in nüshasındaki ve Ebû Dâvud'un *Sünen*'indeki benzer hadisler, isnatlarıyla karşılaştırıldığında, Süheyl'e kadar hiçbir râvinin aynı olmadığı, Süheyl'den sonra ise bir rivâyet haricinde (18. hadis), bütün râvilerin benzer olduğu görülmektedir. 18. hadiste Süheyl ile babasının arasında nüshadan farklı olarak Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde Abdullah b. Dînâr bulunmaktadır.

Ebû Dâvud, Süheyl'e kadar iki ayrı râviyle O'nun nüshasındaki haberleri rivâyet etmiş olabilir. Zira Süheyl'in nüshasındaki hadislerden $34/49 = \% 69.38$ 'i yaklaşık $\% 70$ 'i bazı rivâyet farklılıklarıyla beraber Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde geçmekte, yani metnen benzemektedir. Sadece metnen benzeşip seneden benzeşmeyen 21 rivâyetin isnadlarından 4'ü de, Süheyl'in babası Ebû Sâlih-Ebû Hureyre tarîkiyle rivâyet edilen haberlerdir.

Sünen'inde bulunan ve Süheyl-İbn Ebî Saîd-Ebû Saîd el-Hudrî tarîkiyle rivâyet edilen hadisin sonunda Ebû Dâvud, aynı hadisin Süheyl-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre tarîkiyle de rivâyet edildiğini hatta bu tarîkteki Süfyan'ın hafızasının bir önceki tarîkte bulunan Ebû Muâviye'den daha kuvvetli olduğunu bildirmiştir.²⁰

Ebu Davud'un *Sünen*'inde Süheyl-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre tarîkiyle geçmemesine rağmen başka kaynaklarda bu tarîkle geçen birkaç hadis de bulunmaktadır. Nüshadaki 5 numaralı hadis, Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde Süheyl > Ebû Sâlih > Ebû Hureyre tarîkiyle bulunmamasına rağmen, Müslim'in *Sahîh*'inde hem bu tarîkle²¹ hem de Ebû Davud'un *Sünen*'indeki tarîkle (Cafer b. Burkân-Yezîd b. Esamm-Ebû Hureyre tarîki ile)²² bulunduğu görülmektedir.²³ Yine nüshadaki 8. hadis, Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde Süheyl > Ebû Sâlih > Ebû Hureyre tarîkiyle nakledilmemesine rağmen İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde²⁴ ve

20 Bk. Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî, es-*Sünen*, tahk.: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, talik.: Kemâl Yûsuf el-Hût, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts., (Elbânî'nin ahkâmı ile birlikte), Cenâiz 47.

21 Müslim, Ebu'l-Huseyn İbn Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, tahk.: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, ts., Birr 159.

22 Müslim, Birr 160.

23 Bu duruma Ebû Dâvud şârihi Hattâbî de işaret etmektedir. Bk. el-Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim, *Meâlimu's-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, (*Mevsûatü's-Sünne el-Kütübü's-sitte ve şurûhuhâ* içinde, Sünenü Ebî Dâvud ile beraber), c. 5 (Mevsûa=21), s. 169.

24 İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk es-Sülemî, *Sahîhu İbn Huzeyme*, tahk.: Muhammed Mustafa el-A'zamî, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut Lübnan, ts., c. 3, s. 197.

Taberânî'nin *el-Mucemu'l-Evsat*'ında²⁵ bu tarîk ile nakledilmiştir. Nüshadaki bazı hadislerin başka kitaplardaki pek çok rivâyet tarîklerinde Süheyl'in bulunduğu da görülmektedir. Mesela nüshadaki 28. hadisin bütün tarîklerinde, kaynaklarda birçok farklı tarîk ile gelmesine rağmen Ebû Davud'un *Sünen*'indeki dâhil olmak üzere, Süheyl b. Ebî Sâlih bulunmaktadır.²⁶ Zehebî de imanın şubeleri olduğunu belirten 18. hadisle alakalı olarak, bu haberin pek çok tarîkinin olduğunu, Süheyl'in bunların çoğunda yer aldığını ifade etmiştir.²⁷

2.3. Benzer Hadislerin Metinlerinin Karşılaştırılması

Süheyl'in nüshasındaki 34 haberin Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde bulunduğu, bunların içinden de Süheyl b. Ebî Sâlih-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre tarîkiyle gelen 13 rivâyet olduğu görülmüştür. Burada karşılaştırmalı olarak bu 13 rivâyetin metin farklılıkları gösterilmeye ve nasıl bir değişikliğe uğradığı tesbit edilmeye çalışılacaktır.²⁸ Rivâyet farklılıkları ayrıntılı olarak değerlendirileceği için burada sadece farklı olan yerlere işaret edilecektir.²⁹

Süheyl nüsha h.no:	Hadisin Süheyl'in nüshasında geçen şekli	Ebû Dâvud'un rivâyeti	Hadisin Ebû Dâvud'un <i>Sünen</i> 'inde geçen şekli
1	حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْحَجَّاجِ قَالَ: نَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنِ الْمُخْتَارِ قَالَ: نَا سُهَيْلُ بْنُ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَأَنْ يَجْلِسَ أَحَدُكُمْ عَلَى جُمْرَةٍ فَتُحْرَقَ ثِيَابُهُ حَتَّى تَخْلُصَ إِلَيْهِ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَجْلِسَ أَوْ يَطَأَ عَلَى قَبْرِ رَجُلٍ مُسْلِمٍ	Cenâiz 77	حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا خَالِدٌ حَدَّثَنَا سُهَيْلُ بْنُ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَأَنْ يَجْلِسَ أَحَدُكُمْ عَلَى جُمْرَةٍ فَتُحْرَقَ ثِيَابُهُ حَتَّى تَخْلُصَ إِلَيْهِ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَجْلِسَ عَلَى قَبْرِ

25 et-Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mucemu'l-Evsat*, tahk.: Târik b. İvâdillah, Dâru'l-Haremeyn, Kâhire 1415, c. 9, s. 30.

26 Mesela bk. Müslim, Cum'a 67, 68, 69; Ebû Davud, Salât 244; et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *el-Câmiu'l-Kebîr (es-Sünen)*, tahk., tahrîc ve talik: Beşşâr Avvâd Maruf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1996, Cum'a 376; en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *es-Sünen (el-Müctebâ)*, tahk.: Abdülfettâh Ebû Ğudde, Mektebu'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Haleb 1986, Cum'a 42.

27 ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. 5, s. 461.

28 Bu hadisler, 1, 2, 18, 25, 28, 29, 31, 32, 33, 37, 39, 45, 46 numaralı hadislerdir.

29 Ayrıca, bundan sonra Süheyl'in nüshasındaki rivâyetlerin intikallerinin değerlendirileceği eserlerdeki referanslar, karşılaştırmada açıkça görülebilmesi amacıyla yerine göre tabloda veya metin içinde belirtilecektir.

2	حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنِ الْمُخْتَارِ قَالَ: نَا سُهَيْلُ بْنُ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا سَافَرْتُمْ فِي الْخَصْبِ فَأَعْطُوا الْإِبِلَ حَقَّهَا مِنَ الْأَرْضِ وَإِذَا سَافَرْتُمْ فِي الْجَدْبِ أَوْ السَّنَةِ فَاسْرِعُوا السَّيْرَ وَإِذَا أَرَدْتُمْ أَنْ نَعْرِسُوا فَنَنْحُوا عَنِ الطَّرِيقِ فَلَيْتَا مَاوَى النَّبَوَاءِ	Cihad 63	حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ أَخْبَرَنَا سُهَيْلُ بْنُ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا سَافَرْتُمْ فِي الْخَصْبِ فَأَعْطُوا الْإِبِلَ حَقَّهَا وَإِذَا سَافَرْتُمْ فِي الْجَدْبِ فَاسْرِعُوا السَّيْرَ فَإِذَا أَرَدْتُمْ النِّعْرِينَ فَتَنَكَّبُوا عَنِ الطَّرِيقِ حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ هَارُونَ أَخْبَرَنَا هِشَامُ عَنْ الْحَسَنِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَ هَذَا قَالَ يَغْدُ قَوْلُهُ حَقًّا وَلَا تَعْدُوا الْمَنَازِلَ
18	حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنِ الْمُخْتَارِ قَالَ: نَا سُهَيْلُ بْنُ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْإِيمَانُ بَضْعٌ وَسَبْعُونَ أَوْ قَالَ بَضْعٌ وَثَمَانُونَ جُزْءًا - شَكَّ سَبِيلُ - عِنْدَ اللَّهِ أَفْضَلُهَا قَوْلُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَدْنَاهَا إِمَاطَةُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ	Sünne 15	حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ أَخْبَرَنَا سُهَيْلُ بْنُ أَبِي صَالِحٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ عَنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْإِيمَانُ بَضْعٌ وَسَبْعُونَ أَفْضَلُهَا قَوْلُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَدْنَاهَا إِمَاطَةُ الْعُطْلَمِ عَنِ الطَّرِيقِ وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ
25	حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنِ الْمُخْتَارِ قَالَ: نَا سُهَيْلُ بْنُ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْرُ صُفُوفِ الرِّجَالِ أُولَئِكَ وَشَرُّهَا آخِرُهَا وَخَيْرُ صُفُوفِ النِّسَاءِ آخِرُهَا وَشَرُّهَا أُولَئِكَ	Salat 98	حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ الْبَرَّازُ حَدَّثَنَا خَالِدٌ وَإِسْمَاعِيلُ بْنُ زَكْرِيَّا عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَيْرُ صُفُوفِ الرِّجَالِ أُولَئِكَ وَشَرُّهَا آخِرُهَا وَخَيْرُ صُفُوفِ النِّسَاءِ آخِرُهَا وَشَرُّهَا أُولَئِكَ
28	حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنِ الْمُخْتَارِ قَالَ: نَا سُهَيْلُ بْنُ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا صَلَّيْتَ الْجُمُعَةَ فَصَلِّ بَعْدَهَا أَرْبَعًا	Salat 244	حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ الْبَرَّازُ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ زَكْرِيَّا عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ ابْنُ الصَّبَّاحِ قَالَ مَنِ كَانَ مُصَلِّيًا بَعْدَ الْجُمُعَةِ فَلْيُصَلِّ أَرْبَعًا وَتَمَّ حِدِيثُهُ وَقَالَ ابْنُ يُونُسَ إِذَا صَلَّيْتُمُ الْجُمُعَةَ فَصَلُّوا بَعْدَهَا أَرْبَعًا فَقَالَ لِي أَبِي يَا بُنَيَّ فَإِنْ صَلَّيْتَ فِي الْمَسْجِدِ رَكَعَتَيْنِ ثُمَّ أَتَيْتَ الْمَثَلُ أَوْ الْبَيْتَ فَصَلِّ رَكَعَتَيْنِ
29	حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنِ الْمُخْتَارِ قَالَ: نَا سُهَيْلُ بْنُ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِذَا لَقِيتُمْ أَهْلَ الْكِتَابِ فَلَا تَبْدُؤُوهُمْ بِالسَّلَامِ وَاضْطَرُّوهُمْ إِلَى أَضْبِيقِ الطَّرِيقِ	Edeb 149	حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ عُمرَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ قَالَ خَرَجْتُ مَعَ أَبِي إِلَى الشَّامِ فَجَعَلُوا يَمُرُّونَ بِصَوَامِعَ فِيمَا تَصَارَى فَيُسَلِّمُونَ عَلَيْهِمْ فَقَالَ أَبِي لَا تَبْدُؤُوهُمْ بِالسَّلَامِ فَإِنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ حَدَّثَنَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَا تَبْدُؤُوهُمْ بِالسَّلَامِ وَإِذَا لَقِيتُمُوهُمْ فِي الطَّرِيقِ فَاضْطَرُّوهُمْ إِلَى أَضْبِيقِ الطَّرِيقِ
31	حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنِ الْمُخْتَارِ قَالَ: نَا سُهَيْلُ بْنُ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا سَافَرْتُمْ فِي الْخَصْبِ فَأَعْطُوا الْإِبِلَ حَقَّهَا مِنَ الْأَرْضِ وَإِذَا سَافَرْتُمْ فِي الْجَدْبِ أَوْ السَّنَةِ فَاسْرِعُوا السَّيْرَ وَإِذَا أَرَدْتُمْ أَنْ نَعْرِسُوا فَنَنْحُوا عَنِ الطَّرِيقِ فَلَيْتَا مَاوَى النَّبَوَاءِ	Edeb 107	حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ الْبَرَّازُ حَدَّثَنَا خَالِدٌ وَإِسْمَاعِيلُ بْنُ زَكْرِيَّا عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا سَافَرْتُمْ فِي الْخَصْبِ فَأَعْطُوا الْإِبِلَ حَقَّهَا وَإِذَا سَافَرْتُمْ فِي الْجَدْبِ فَاسْرِعُوا السَّيْرَ فَإِذَا أَرَدْتُمْ النِّعْرِينَ فَتَنَكَّبُوا عَنِ الطَّرِيقِ حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ هَارُونَ أَخْبَرَنَا هِشَامُ عَنْ الْحَسَنِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَ هَذَا قَالَ يَغْدُ قَوْلُهُ حَقًّا وَلَا تَعْدُوا الْمَنَازِلَ

	وَحَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ بَقِيَّةٍ عَنْ خَالِدٍ تَخُوهُ عَنْ سُهَيْلٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ إِذَا أَوَى إِلَى فِرَاشِهِ اللَّهُمَّ رَبَّ السَّمَوَاتِ وَرَبَّ الْأَرْضِ وَرَبَّ كُلِّ شَيْءٍ فَالِقَ الْحَبِّ وَالنَّوَى مُنْزِلَ التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْفُرْآنِ أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ كُلِّ ذِي شَرٍّ أَنْتَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهِ أَنْتَ الْأَوَّلُ فَلَيْسَ قَبْلَكَ شَيْءٌ وَأَنْتَ الْآخِرُ فَلَيْسَ بَعْدَكَ شَيْءٌ وَأَنْتَ الظَّاهِرُ فَلَيْسَ فَوْقَكَ شَيْءٌ وَأَنْتَ الْبَاطِنُ فَلَيْسَ دُونَكَ شَيْءٌ أَفْضَى عَنِّي الدِّينَ وَأَغْنِي مِنَ الْفَقْرِ		بُنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ إِذَا أَوَى إِلَى فِرَاشِهِ اللَّهُمَّ رَبَّ السَّمَوَاتِ وَرَبَّ الْأَرْضِ وَرَبَّ كُلِّ شَيْءٍ فَالِقَ الْحَبِّ وَالنَّوَى مُنْزِلَ التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْفُرْآنِ أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ كُلِّ ذِي شَرٍّ أَنْتَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهِ أَنْتَ الْأَوَّلُ فَلَيْسَ قَبْلَكَ شَيْءٌ وَأَنْتَ الْآخِرُ فَلَيْسَ بَعْدَكَ شَيْءٌ وَأَنْتَ الظَّاهِرُ فَلَيْسَ فَوْقَكَ شَيْءٌ وَأَنْتَ الْبَاطِنُ فَلَيْسَ دُونَكَ شَيْءٌ أَفْضَى عَنِّي الدِّينَ وَأَغْنِي مِنَ الْفَقْرِ
32	حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنِ الْمُخْتَارِ قَالَ: نَا سُهَيْلُ بْنُ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَا اجْتَمَعَ قَوْمٌ فَطَفَفُوا عَنْ غَيْرِ ذِكْرِ اللَّهِ إِلَّا كَانَتْ نَفْسُهُمْ عَنْ جِبَقَةِ جِمَارٍ وَكَانَ ذَلِكَ الْمَجْلِسُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً	Edeb 31	حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ الْبَزَّازُ حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ زَكْرِيَّا عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا مِنْ قَوْمٍ يَتُومُونَ مِنْ مَجْلِسٍ لَا يَذْكُرُونَ اللَّهَ فِيهِ إِلَّا قَالُوا عَنْ مِثْلِ جِبَقَةِ جِمَارٍ وَكَانَ لِيُمْ حَسْرَةً
33	حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنِ الْمُخْتَارِ قَالَ: نَا سُهَيْلُ بْنُ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا نَامَ أَحَدُكُمْ فِي يَدِهِ غَمْرٌ فَلَمْ يَغْسِلْ يَدَ فَاصْبَاهُ شَيْءٌ فَلَا يَلُومَنَّ إِلَّا نَفْسَهُ	Et'ime 54	حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا زُهَيْرُ حَدَّثَنَا سُهَيْلُ بْنُ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ نَامَ فِي يَدِهِ غَمْرٌ وَلَمْ يَغْسِلْهُ فَاصْبَاهُ شَيْءٌ فَلَا يَلُومَنَّ إِلَّا نَفْسَهُ
37	حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنِ الْمُخْتَارِ قَالَ: نَا سُهَيْلُ بْنُ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا قَامَ أَحَدُكُمْ مِنْ مَجْلِسِهِ فَرَجَعَ إِلَيْهِ فَهُوَ أَحَقُّ بِهِ	Edeb 30	حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ حَدَّثَنَا حَمَّادُ عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ قَالَ كُنْتُ عِنْدَ أَبِي جَالِسًا وَعِنْدَهُ غُلَامٌ فَقَامَ ثُمَّ رَجَعَ فَحَدَّثَ أَبِي عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِذَا قَامَ الرَّجُلُ مِنْ مَجْلِسٍ ثُمَّ رَجَعَ إِلَيْهِ فَهُوَ أَحَقُّ بِهِ
39	حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنِ الْمُخْتَارِ قَالَ: نَا سُهَيْلُ بْنُ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ تَفْتَحُ أَبْوَابُ السَّمَاءِ أَوْ قَالَ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ كُلَّ يَوْمٍ اثْنَيْنِ وَيَوْمَ خَمِيسٍ فَيُغْفَرُ فِي ذَلِكَ الْيَوْمَيْنِ لِكُلِّ عَبْدٍ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا إِلَّا مَنْ بَيْنَهُ وَبَيْنَ أَخِيهِ شَحْنَاءٌ فَيُقَالُ أَنْظِرُوا هَذَيْنِ حَتَّى تَصْطَلِحَا قَالَ أَبُو دَاوُدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَجَرَ بَعْضُ نَسَائِهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا وَابْنُ عُمَرَ هَجَرَ ابْنًا لَهُ إِلَى أَنْ مَاتَ قَالَ أَبُو دَاوُدَ إِذَا كَانَتْ الْهَجْرَةُ لِلَّهِ فَلَيْسَ مِنْ هَذَا يَشْهَدُ وَإِنْ عَمَرَ بَيْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ غَطَى وَجْهَهُ عَنْ رَجُلٍ	Edeb 55	حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ تَفْتَحُ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ كُلَّ يَوْمٍ اثْنَيْنِ وَخَمِيسٍ فَيُغْفَرُ فِي ذَلِكَ الْيَوْمَيْنِ لِكُلِّ عَبْدٍ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا إِلَّا مَنْ بَيْنَهُ وَبَيْنَ أَخِيهِ شَحْنَاءٌ فَيُقَالُ أَنْظِرُوا هَذَيْنِ حَتَّى تَصْطَلِحَا قَالَ أَبُو دَاوُدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَجَرَ بَعْضُ نَسَائِهِ أَرْبَعِينَ يَوْمًا وَابْنُ عُمَرَ هَجَرَ ابْنًا لَهُ إِلَى أَنْ مَاتَ قَالَ أَبُو دَاوُدَ إِذَا كَانَتْ الْهَجْرَةُ لِلَّهِ فَلَيْسَ مِنْ هَذَا يَشْهَدُ وَإِنْ عَمَرَ بَيْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ غَطَى وَجْهَهُ عَنْ رَجُلٍ
45	حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنِ الْمُخْتَارِ قَالَ: نَا سُهَيْلُ	Edeb 118	حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا زُهَيْرُ حَدَّثَنَا

	بُنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ <u>أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَاسٌ</u> <u>مِنْ أَصْحَابِهِ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا نَجِدُ فِي</u> <u>أَنْفُسِنَا الشَّيْءَ يَتَعَاطَمُ عِنْدَ أَحَدِنَا أَنْ يَتَكَلَّمَ</u> <u>بِهِ قَالَ أَوْقَدُ وَجَدْتُمُوهُ قَالُوا نَعَمْ قَالَ ذَاكَ</u> <u>صَرِيحُ الْإِيمَانِ</u>		سُهِيلٌ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ جَاءَهُ <u>نَاسٌ مِنْ أَصْحَابِهِ فَقَالُوا يَا رَسُولَ اللَّهِ</u> <u>نَجِدُ فِي أَنْفُسِنَا الشَّيْءَ نُعْظَمُ أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهِ</u> <u>أَوْ الْكَلَامَ بِهِ مَا نُحِبُّ أَنْ لَنَا وَأَنَا نَكَلِّمُنَا بِهِ</u> <u>قَالَ أَوْقَدُ وَجَدْتُمُوهُ قَالُوا نَعَمْ قَالَ ذَاكَ</u> <u>صَرِيحُ الْإِيمَانِ</u>
46	حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ الْمُخْتَارِ قَالَ: نا سُهِيلُ بُنْ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَصْحَبُ الْمَلَانِيكَةَ رِفْقَةً فِيهَا جَرَسٌ وَلَا كَلْبٌ	Cihad 51	حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا سُهِيلُ بْنُ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَصْحَبُ الْمَلَانِيكَةَ رِفْقَةً فِيهَا كَلْبٌ أَوْ جَرَسٌ

Süheyl'in nüshası ile Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde isnadlarıyla beraber benzeştiğini gördüğümüz 13 adet rivâyetin metinleri karşılaştırıldığında; anahtar kelimeler aynı kalmak üzere bir kısım kelime düşmeleri, birkaç takdim-te'hir, bir kelimenin yerine onu ifade edebilecek müterâdif başka bir kelimenin kullanılması gibi hadisin anlamını değiştirmeyecek bazı farklılıklar olduğu görülmektedir.

Bu iki kaynak arasında iki rivâyetin³⁰ metni arasında, Ebû Davud'un *Sünen*'inde bir ilave olarak var olan "Vehb, hadisinde şunu da rivâyet etmiştir" cümlesi hariç tutulursa³¹, hiçbir lafız farklılığının olmadığı açıkça görülecektir.

3. Süheyl b. Ebî Sâlih'in Nüshası'ndaki Rivâyetlerin İki Müsnede İntikali

Burada Süheyl'in nüshasındaki rivâyetlerin müsned türü iki eserde nasıl yer aldığına değinilecektir:

3.1. Süheyl b. Ebî Sâlih Nüshası'ndaki Rivâyetlerin *Müsnedü Muvattâ'*ya İntikali

Müsnedü Muvattâ' da³² İmam Mâlik'in Süheyl-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre tarîkiyle

30 Bu iki hadis nüshadaki 25. ve 31. hadislerdir.

31 İbn Abdilberr, *Temhîd*'inde Hammad b. Seleme ve Saîd b. Abdurrahman el-Cumahî'nin Süheyl tarîkiyle bu hadisi nüshada bulunan aynı lafızlarla rivâyet etmiş, ayrıca Vehb b. Bakiyye-Hâlid-Süheyl tarîkiyle bir harf değişikliği bile olmadan sadece Vehb'in duanın sonuna eklediği "İkdi annî ed-deyne ve ağninî mine'l-fakr" ilavesiyle de nakledildiğini belirtmiştir. Bk. İbn Abdilberr, *et-Temhid limâ fi'l-Muvattâ mine'l-Meânî ve'l-Esânîd*, tahk.: Mustafa b. Ahmed el-Alevî, *Vizâretü Umûmî'l-Evkâf*, Mağrib 1387, c. 24, s. 52.

32 *Müsnedü Muvattâ*, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdillâh el-Ğâfikî el-Cevherî'nin (ö.381),

rivâyet ettiği 11 hadis vardır. Bu 11 hadis içinde 3 tanesi, Süheyl'in nüshasında ki rivâyetlerle metnen de benzeşmektedir. Bu üç hadisin rivâyet farklılıkları şöyledir:

Süheyl nüsha h. no	Hadisin Süheyl'in nüshasında geçen şekli	Müsnedü Muvattâ h. no	Hadisin Müsnedü Muvattâ'da geçen şekli
11	فَمِنْ قَالَ هَلْكَ النَّاسُ فَهُوَ أَهْلُكُمْ	435	إِذَا سَمِعْتَ الرَّجُلَ يَقُولُ: هَلْكَ النَّاسُ فَهُوَ أَهْلُكُمْ
16	إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ عَبْدًا دَعَا جَبْرِيلَ فَقَالَ إِنِّي أَحْبَبْتُ فَلَانًا فَأَحْبَبَهُ فَيَحِبُّهُ جَبْرِيلُ ثُمَّ يَنَادِي فِي السَّمَاءِ إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَبَّ فَلَانًا فَأَحْبَبُوهُ ثُمَّ يُوَضِّعُ لَهُ الْقَبُولَ فِي الْأَرْضِ. وَإِذَا أَبْغَضَ فَمِثْلُ ذَلِكَ	433	إِذَا أَحَبَّ اللَّهُ الْعَبْدَ قَالَ لِجَبْرِيلَ قَدْ أَحْبَبْتُ فَلَانًا فَأَحْبَبَهُ فَيَحِبُّهُ جَبْرِيلُ ثُمَّ يَنَادِي فِي أَهْلِ السَّمَاءِ إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَبَّ فَلَانًا فَأَحْبَبُوهُ فَيَحِبُّهُ أَهْلُ السَّمَاءِ ثُمَّ يَضِيعُ لَهُ الْمَحَبَّةُ فِي أَهْلِ الْأَرْضِ
39	تَفْتَحُ أَبْوَابَ السَّمَاءِ أَوْ قَالَ أَبْوَابَ الْجَنَّةِ كُلَّ يَوْمٍ إِثْنِينَ وَيَوْمَ خَمِيسٍ فَيَغْفِرُ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ لِكُلِّ عَبْدٍ لَا يَشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا إِلَّا إِمْرَأَةً كَانَتْ بَيْنَهُ وَبَيْنَ أَخِيهِ شَحْنَاءُ فَيَقُولُ أَنْظِرُوا هَذِينَ حَتَّى يَصْطَلِحَا	431	تَفْتَحُ أَبْوَابَ الْجَنَّةِ يَوْمَ الْإِثْنَيْنِ وَيَوْمَ الْخَمِيسِ فَيَغْفِرُ لِكُلِّ عَبْدٍ لَا يَشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا إِلَّا رَجُلًا كَانَتْ بَيْنَهُ وَبَيْنَ أَخِيهِ شَحْنَاءُ فَيَقُولُ أَنْظِرُوا هَذِينَ حَتَّى يَصْطَلِحَا

Bu üç hadis karşılaştırıldığında, metinler arasında manayı etkileyen bir farklılık olmadığı görülmektedir. Bu üç rivâyette de İmam Mâlik'ten sonraki bütün râviler Süheyl'in nüshadakileriyle aynıdır. Ayrıca hadislerin isnadlarıyla ilgili olarak şu iki husus dikkat çekmektedir:

Müsnedü Muvattâ'daki 431. hadis, üç ayrı rivâyet tarîki ile nakledilmiş, hepsinde de Süheyl'in bulunduğu görülmektedir. Bu rivâyet tarîklerinden ikisinde hadisin sonundaki "أَنْظِرُوا هَذِينَ حَتَّى يَصْطَلِحَا" ifadesinin bir kez geçtiği görülmektedir.

Müsnedü Muvattâ'daki 433. hadisin sonunda Mâlik'in "hadisin başından itibaren Allah'ın bir kulu sevdiği zaman yaptıklarının buğz için de devamının söylenmiş olduğunu" zannettiği bildirilmektedir ki bu durum Süheyl'in nüshasında da belirtilmiştir.³³

Mâlik'in Muvattâ'ını illetleri, lafızlarının ihtilâfı, lügât bilgileri, ricâlin terâcimi, Mâlik'in meşyehası gibi açılardan yeniden tasnif edip Muvattâ'da bulunmayan "Hadîsu Mâlik" bölümünü de ekleyerek telif ettiği bir eserdir.

33 Bk. hadis no: 16

3.2. Süheyl b. Ebî Sâlih Nüshası'ndaki Rivâyetlerin Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin *Müsned*'ine İntikali

Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin *Müsned*'indeki³⁴ Ebû Hureyre Müsnedi'nde bulunan "Ebû Sâlih an Ebî Hureyre" bölümündeki hadisler içerisinde Ebû Sâlih-Ebû Hureyre târikiyle gelen 43 rivâyet bulunmaktadır.

Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin *Müsned*'inde Süheyl b. Ebî Sâlih-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre târikiyle gelen rivâyet sayısı ise 21'dir. Süheyl'in bulunmadığı Ebû Sâlih-Ebû Hureyre târiklerinde (22 rivâyet) Süheyl'in yerinde A'meş, Hubeyb b. Sâbit, Sümei Mevlâ Ebî Bekr, Ebû Husayn ve Şube'nin geçtiği görülmüştür.

Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin *Müsned*'inde Süheyl b. Ebî Sâlih-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre târikiyle geldiği halde Süheyl'in nüshasında bulunmayan sadece 4 hadis bulunmaktadır.

Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin *Müsned*'indeki 17 hadis, Süheyl'in nüshasında olan hadislerle isnad ve metin yönünden benzeşmektedir. Bu hadislerdeki metin farklılıkları değerlendirme bölümünde ele alınacağı için burada sadece lafız farklılıkları belirtilecektir.

Süheyl nüsh. no	Hadisin Süheyl'in nüshasında geçen şekli	Müsnedü 't-Tayâlisî h. no	Hadisin Müsnedü 't-Tayâlisî'de geçen şekli
9	من أدرك ركعتين من العصر قبل ان تغيب الشمس فقد أدرك ومن أدرك ركعة من صلاة الفجر قبل ان تطلع الشمس فقد أدرك	2431	من صلى العصر ركعتين قبل ان تغرب الشمس فقد أدرك ومن أدرك من الصبح ركعة قبل ان تطلع الشمس فقد أدرك
10	ان النبي صلى الله عليه وسلم أكل كتف شاة فتمضمض وغسل يده وصلى	2411	ان رسول الله صلى الله عليه وسلم أكل كتف شاة ثم مضمض وغسل يده وصلى
11	من قال هلك الناس فهو أهلكهم	2438	من قال هلك الناس فهو من أهلكهم
14	قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم خير لأدفعن الراية إلى رجل يحب الله ورسوله فقال عمر ما أحببت الإمارة قبل يومئذ فتناولت لها واستشرفت رجاء ان يدفعها إلي فلما كان الغد دعا عليا عليه السلام فدفعها اليه فقال قاتل ولا تلتفت حتى يفتح الله عليك فسار قريباً ثم نادى يا رسول الله، ولم يلتفت، غلب ما أقاتل الناس قال	2441	قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم خير لأدفعن الراية غدا إلى رجل يحب الله ورسوله فيفتح عليه قال عمر فما أحببت الإمارة قبل يومئذ فتناولت لها واستشرفت رجاء ان تدفع الي فلما كان من الغد دعا عليا فدفعها اليه فقال قاتل ولا تلتفت حتى يفتح الله عز وجل عليك فسار قليلاً ثم قال

34 Ebû Dâvud et-Tayâlisî, Süleyman b. Dâvud el-Farîsî el-Basrî, *el-Müsned*, Daru'l-Marife, Beyrut, ts.

	يا رسول الله على ما أقاتل قال حتى يشهدوا ان لا اله الا الله وان محمدا رسوله فإذا فعلوا ذلك فقد عصموا دماءهم وأموالهم الا بحقها وحسابهم على الله		حتى يشهدوا ان لا اله الا الله وان محمدا رسوله فإذا فعلوا ذلك فقد منعوا دماءهم وأموالهم الا بحقها وحسابهم على الله
16	ان الله عز وجل إذا أحب عبدا دعا جبريل فقال يا جبريل اني أحب فلانا فأحبه فيحبه جبريل فينادي في السماء ان الله يحب فلانا فأحبه قال فيحبه أهل السماء ويوضع له القبول في الأرض وإذا بغض عبدا كان كذلك	2436	إذا أحب الله عبداً دعا جبريل فقال اني أحببت فلانا فأحبه فيحبه جبريل ثم ينادي في السماء ان الله قد أحب فلانا فأحبه ثم يوضع له القبول في الأرض. وإذا أبغض فمثل ذلك
17	ما تدعون الشهيد فيكم قالوا القتل في سبيل الله فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان شهداء امتي إذا لقليل من قتل في سبيل الله فهو شهيد ومن مات في سبيل الله فهو شهيد والمطعون شهيد والمبطون شهيد قال سهيل وحدثني عبيد الله بن مقسم عن أبي ولم اسمعه منه انه زاد في هذا الحديث والغريق	2407	ما تقولون في الشهيد فيكم قالوا القتل في سبيل الله فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم ان شهداء امتي إذا لقليل من قتل في سبيل الله فهو شهيد ومن مات في سبيل الله فهو شهيد والمبطون شهيد والمطعون شهيد قال سهيل وأخبرني عبيد الله بن مقسم عن أبي صالح وزاد فيه والغرق شهيد
18	الإيمان بضع وسبعون شعبة افضلها قول لا اله الا الله	2402	الإيمان بضع وسبعون أو قال بضع وثمانون جزءاً —شك سهيل— عند الله افضلها قول لا اله الا الله وأدناها إمطة الأذى عن الطريق والحياء شعبة من الإيمان
23	من اطلع على قوم يغير اذنهم فليهم ان يفقتوا عينه	2426	من اطلع في بيت قوم من غير اذنهم فقد حل لهم ان يفقتوا عينه
25	خير صفوف الرجال أولها وشرها آخرها وخير صفوف النساء آخرها وشرها أولها	2408	خير صفوف الرجال أولها وشرها آخرها وخير صفوف النساء آخرها وشرها أولها
27	ان النبي صلى الله عليه وسلم نبى عن المرفق والحنتم والمرفق فقبل لأبي هريرة ما الحنتم قال الجرار الخضر	2409	ان النبي صلى الله عليه وسلم نبى عن الحنتم والمرفق فقبل لأبي هريرة ما الحنتم قال الجرار الخضر
28	من كان منكم مصلياً بعد الجمعة فليصل أربعاً	2406	إذا صليت الجمعة فصل بعدها أربعاً
29	عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: إذا لقيتهم أهل الكتاب فلا تبدءوهم بالسلام واضطروهم الى اضيق الطرق	2424	عن النبي صلى الله عليه وسلم انه قال في أهل الكتاب : لا تبدءوهم بالسلام وإذا لقيتموهم في الطريق فاضطروهم الى اضيقا
34	ان لله ملائكة سيارة فضلا يلتمسون مجالس الذكر فإذا اتوا على قوم يذكرون الله عز وجل جلسوا فأظلمهم بأجنحتهم ما بينهم وبين السماء الدنيا فإذا قاموا عرجوا إلى ربهم فيقول تبارك وتعالى وهو اعلم من أين جئتم فيقولون جئنا من عند عباد لك يسبحونك ويمجدونك ويحمدونك ويهللونك ويكبرونك ويستجبرونك من عذابك	2434	ان لله ملائكة سيارة يتبعون مجالس الذكر فإذا وجدوا مجلساً فيه ذكر قعدوا معهم وحض بعضهم بعضاً أو حضر بعضهم بعضاً —بالشك— حتى يملأ ما بينهم وبين السماء فإذا تفرقوا عرجوا وصعدوا الى السماء فيسئلهم الله وهو اعلم من أين جئتم فيقولون جئنا من عند عباد لك في الأرض يسبحونك ويكبرونك ويحمدونك ويهللونك ويسألونك قال: ماذا يسألونني قالوا: يسألونك

	جنتك قال: وهل رأوا جنتي قالوا: لا قالوا: ويستجيرونك قال: ومما يستجيرونني قالوا: من نارك يا رب قال: هل رأوا ناري قالوا: لا يا رب قال: فكيف لو رأوا ناري قالوا: ويستغفرونك قال فيقول: قد غفرت لهم واعطيهم ما سألوا و أجرهم مما استجاروا قال فيقولون: يارب فيهم فلان عبدك الخطاء إنما مرفجس معهم فيقول تبارك وتعالى: وله قد غفرت هم القوم لا يشقى بهم جليسهم		وبسألونك جنتك فيقول تبارك وتعالى وهل رأوا جنتي وناري فيقولون لا فيقول فكيف لو رأوها قال فيقول اشهدكم فقد أجرتهم مما استجاروا واعطيهم ما سألوا فيقال ان فيهم رجلا مر بهم فقعدهم معهم فيقول وله قد غفرت انهم قوم لا يشقى بهم جليسهم
38	لا يستر عبد على عبد في الدنيا الا ستره الله يوم القيامة	2427	لا يستر الله عبد الا ستر الله عز وجل عليه يوم القيامة
39	تفتح أبواب السماء أو قال أبواب الجنة كل يوم إثنين ويوم خميس فيغفر في ذلك اليوم لكل عبد لا يشرك بالله شيئا إلا إمراً كان بينه وبين أخيه شحنة فيقول أنظروا هذين حتى يصطالحا	2403	تعرض الأعمال يوم الإثنين والخميس فيغفر لمن لا يشرك بالله شيئا الا رجل بينه وبين أخيه شحنة يقول دعوا هذين حتى يصطالحا
40	من أخذ شبرا من الأرض بغير حقه طوقه من سبع ارضين	2410	من أخذ شبرا من الأرض بغير حقه طوقه من سبع ارضين
43	ليس السنة ان لا تُمَطَّرُوا ولكن السنة ان تمطروا وتمطروا ولا تنبت الأرض شيئا	2428	ليس القحط ان لا تمطر السماء ولكن القحط ان تمطروا ولا ينبت في الأرض

Süheyl b. Ebî Sâlih'in nüshasındaki iki hadis aynen hiç bir metin değişikliği olmadan Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin *Müsned*'inde geçmektedir. Bu iki hadis haricindeki onbeş rivâyette de manayı değiştiren önemli farklılıklar bulunmamaktadır.

Metin olarak benzeşen ve Süheyl-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre tarîkiyle gelen onyedî rivâyet içinde iki kaynaktan da bir hadisin (Süheyl'in nüshasındaki 17. hadis, *Müsned*'deki 2407. hadis) sonunda benzer bir bilginin bulunduğu görülmektedir. Ayrıca, babanın hakkının ancak onu köle olarak bulup azat etmekle ödenebileceğini belirten hadis, hem Tayâlisî'nin *Müsned*'inde hem de Ebû Dâvud'un *Sünen*'inde, Süheyl-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre tarîkiyle geçmektedir.³⁵ Oysa bu hadis, Süheyl'in nüshasında yer almamaktadır. Bunun sebepleri arasında, Süheyl'in birkaç nüshasının olduğunu belirten İbn Adî'nin verdiği bilgi gösterilebilir.³⁶

35 Bk. Ebû Dâvud et-Tayâlisî, *el-Müsned*, h.no: 2405; Ebû Dâvud, Edeb 129.

36 İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürçânî, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, tahk.: Süheyl Zekkâr, Tetkik: Yahyâ Muhtâr el-Ğazâvî, Dâru'l-Fikr, yy., ts., c. 2, s. 67; ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed, *Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, tahk.: Ali Muhammed el-Bicâvî, Dâru'l-Marife, Beyrut Lübnan ts., c. 2, s. 242.

Buraya kadar Süheyl'in nüshasındaki hadislerin üç esere nasıl intikal ettiği incelenmiştir. Nüshadaki bazı hadislerin daha sonraki eserlerde nasıl yer aldığı araştırarak da rivâyet üslûbu açısından daha belirleyici sonuçlar ortaya çıkarabilir. Bunun için nüshadaki birkaç hadisin, daha sonraki bazı eserlerde nasıl yer aldığını tespit edilecektir.

4. Süheyl'in Nüshasındaki İki Rivâyetin Bazı Eserlere İntikali

Burada Süheyl'in nüshasındaki 1 ve 11 numaralı hadislerin daha sonraki bazı eserlerde nasıl yer aldığı incelenecektir.

4.1. Süheyl'in Nüshasındaki 1. no.lu Hadisin Bazı Eserlere İntikali

Süheyl b. Ebî Sâlih'in nüshasındaki rivâyet (hadis no: 1)

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْحَجَّاجِ قَالَ: نَا عَبْدَ الْعَزِيزِ بْنِ الْمُخْتَارِ قَالَ: نَا سُهَيْلُ بْنُ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لَأَنْ يَجْلِسَ أَحَدُكُمْ عَلَى جُمْرَةٍ فَتُحْرِقَ ثِيَابَهُ حَتَّى تَخْلُصَ إِلَيْهِ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَجْلِسَ أَوْ يَطَأَ عَلَى قَبْرِ رَجُلٍ مُسْلِمٍ

Bu rivâyetin Süheyl b. Ebî Sâlih-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre tarîkiyle daha sonraki bazı eserlerde yansması şöyledir:

Nüshada geçen şekli	Sonraki eser	Farklılık şekli
حَتَّى تَخْلُصَ	Müslim (Cenâiz 96)	فتخلص
أَنْ يَجْلِسَ أَوْ يَطَأَ	Müslim (Cenâiz 96), Ebû Dâvud (Cenâiz 77); Nesâî (Cenâiz 105), İbn Mâce (Cenâiz 45), Müsnedü Ahmed (c. 2, s. 311, 444), Taberânî'nin el-Mucemu'l-Evsat'ı (c. 1, s. 217), Sünenü Beyhaki'l-Kübrâ (c. 4, s. 79), Sünenü Nesâî'l-Kübrâ (c. 1, s. 657), Tahâvî'nin Şerhu Meâni'l-Âsâr'ı (c. 1, s. 516)	أَنْ يَجْلِسَ
عَلَى قَبْرِ رَجُلٍ مُسْلِمٍ	Müslim (Cenâiz 96), Ebû Dâvud (Cenâiz 77); Nesâî (Cenâiz 105), İbn Mâce (Cenâiz 45), Müsnedü Ahmed (c. 2, s. 311, 444), Taberânî'nin el-Mucemu'l-Evsat'ı (c. 1, s. 217), Sünenü Beyhaki'l-Kübrâ (c. 4, s. 79), Sünenü Nesâî'l-Kübrâ (c. 1, s. 657), Tahâvî'nin Şerhu Meâni'l-Âsâr'ı (c. 1, s. 516), Sahihu İbni Hibbân (c. 7, s. 436)	على قبر
فَتُحْرِقَ ثِيَابَهُ حَتَّى تَخْلُصَ إِلَيْهِ	Nesâî (Cenâiz 105)	حتى تحرق ثيابه
فَتُحْرِقَ ثِيَابَهُ حَتَّى تَخْلُصَ إِلَيْهِ	İbn Mâce (Cenâiz 45)	تحرقه
حَتَّى تَخْلُصَ إِلَيْهِ	Müsnedü Ahmed (c. 2, s. 311)	حتى تفضي إلى جلده

فَتُحَرِّقُ ثِيَابَهُ حَتَّى تَخْلُصَ إِلَيْهِ	Müsnedü Ahmed (c. 2, s. 444)	حتى تحرق ثيابه
حَتَّى تَخْلُصَ إِلَيْهِ	Taberânî'nin el-Mucemu'l-Evsat'ı (c. 1, s. 217)	حتى تفضي إليه
عَلَى جَمْرَةٍ	Sünenü Beyhaki'l-Kübrâ (c. 4, s. 79)	على جمرة أو على نار
فَتُحَرِّقُ ثِيَابَهُ حَتَّى تَخْلُصَ إِلَيْهِ	Sünenü Nesâi'l-Kübrâ (c. 1, s. 657)	حتى تحرق ثيابه
خَيْرُهُ	Sünenü Nesâi'l-Kübrâ (c. 1, s. 657), Sahihu İbni Hibbân (c. 7, s. 436)	خير
لَنْ يَجْلِسَ	Tahâvî'nin Şerhu Meâni'l-Âsâr'ı (c. 1, s. 516)	لن يجلس
فَتُحَرِّقُ ثِيَابَهُ	Tahâvî'nin Şerhu Meâni'l-Âsâr'ı (c. 1, s. 516)	حتى تحرق ثيابه
حَتَّى تَخْلُصَ إِلَيْهِ	Tahâvî'nin Şerhu Meâni'l-Âsâr'ı (c. 1, s. 516)	و تخلص الى جلده
مَنْ أَنْ يَجْلِسَ أَوْ يُطَأَّ	Sahihu İbni Hibbân (c. 7, s. 436)	من أن يقعد
حَتَّى تَخْلُصَ إِلَيْهِ	Ebû Dâvud (Cenâiz 77)	حَتَّى تَخْلُصَ إِلَى جُلْدِهِ

Süheyl'in nüshasındaki bu rivâyet, daha sonra telif edilmiş bazı eserler içinde aynı lafızlarla geçmemektedir. Bununla beraber manayı bozmayan basit lafız farklılıkları ile geçtiğini söylemek mümkündür.

4.2. Süheyl'in Nüshasındaki 11. no.lu Hadisin Bazı Eserlere İntikali

Süheyl b. Ebî Sâlih'in nüshasındaki rivâyet (hadis no: 11)

حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ الْمُخْتَارِ قَالَ: نَا سُهَيْلُ بْنُ أَبِي صَالِحٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: مَنْ قَالَ هَلْكَ النَّاسُ فَهُوَ أَهْلَكُهُمْ

Bu rivâyet, Süheyl b. Ebî Sâlih-Ebû Sâlih-Ebû Hureyre tarîkiyle daha sonraki bazı eserlerde şu şekilde yer almaktadır:

Nüshada geçen şekli	Sonraki eser	Farklılık şekli
مَنْ قَالَ	Muvattâ (Kelam 1); Müsnedü Ahmed (c. 2, s. 465, 517); Sahihu İbni Hibbân (c. 13, s. 74); Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred'i, (c. 1, s. 267); Ebû Nuaym'ın Hilye'si (c. 6, s. 345); İbn Abdî'l-Berr'in İstizkâr'ı, (c. 8, s. 549); Tahâvî'nin Müşkulu'l-Âsâr'ı (h.no: 4064)	إذا سمعت الرجل يقول
مَنْ قَالَ	Müslim (Birr 139); Müsnedü Ahmed (c. 2, s. 342)	إذا قال الرجل
مَنْ قَالَ	Ebû Dâvud (Edeb 85)	"إذا سمعت" وقال موسى "إذا قال الرجل"
مَنْ قَالَ	Müsnedü Ahmed (c. 2, s. 272)	إذا سمعتم رجلا يقول

فَهُوَ أَهْلَكُهُمْ	Müsnedü Ahmed (c. 2, s. 272)	فهو أهلکهم يقول الله انه هو هالك
مَنْ قَالَ	Ebü Nuaym'ın Hilye'si (c. 7, s. 141)	إذا قال المرء
فَهُوَ أَهْلَكُهُمْ	Ebü Nuaym'ın Hilye'si (c. 7, s. 141)	فهو من أهلکهم
مَنْ قَالَ	İbn Abdî'l-Berr'in Temhîd'i (c. 21, s. 242)	إذا رأيت الرجل يقول
فَهُوَ أَهْلَكُهُمْ	Müsnedü Ebî Dâvud et-Tayâlisî (c. 1, s. 319)	فهو من أهلکهم

Süheyl'in nüshasındaki bu rivâyet, *Müsnedü İbni'l-Ca'd* (c. 1, s. 483) ve Beğavî'nin *Şerhu's-Sünne*'sinde (c. 13, s. 144) hiç bir metin farklılığı olmadan aynen geçmektedir. Bu hadisin, mezkûr iki kaynak dışındaki diğer eserlerde ise bir önceki hadiste olduğu gibi manayı etkilemeyen lafız farklılıkları ile geçtiği ortaya çıkmıştır.

Buraya kadar, Süheyl'in nüshasında bulunan hadislerin daha sonra telif edilmiş olan bazı eserlerde nasıl yer aldığı incelenmiştir. Bundan sonra, rivâyetler arası mukayese sonucu ortaya çıkan neticeler arz edilmeye ve değerlendirilmeye çalışılacaktır.

5. Rivâyetler Arası Mukârane

Burada, Süheyl nüshasındaki rivâyetlerin daha sonraki eserlerde bulunan benzer rivâyetlerle karşılaştırılması neticesinde ortaya çıkan farklılıklar, birkaç başlık altında tasnif edilecektir.

Önceki eserde yer alan bir hadisin sonraki eserin kaynağı olup olmama endişesinden uzak olarak rivâyet yansımalarını tespiti çalışırken sadece Süheyl'in nüshasına göre daha sonraki eserlerde olan farklılıkların tespit edilmediğini, her iki kaynak arasında varlığı tespit edilen bütün farklılıklara işaret edilmeye çalışıldığını özellikle belirtmek gerekmektedir. Rivâyetler arası karşılaştırmaların değerlendirmesinde kullanılan ara başlıklar, mukarene ölçüsüne ve bakış açısına göre değişebileceği için bunları çoğaltmak veya birkaçını tek başlık altında ele almak da mümkündür.

Ebü Dâvud'un *Sünen*'inde Süheyl'in nüshasında bulunan hadislerin isnad ve metin olarak benzeşenlerinin sayısı 13'tür. *Müsnedü Muvattâ'* da bu rakam 3, Ebü Dâvud et-Tayâlisî'nin *Müsned*'inde ise 17'dir.

Süheyl'in nüshası ile daha sonraki bazı kaynaklarda bulunup sened³⁷ ve

37 Süheyl b. Ebî Sâlih-Ebü Sâlih-Ebü Hureyre tarîki kastedilmektedir.

metin benzerliği olan hadisler karşılaştırıldığında ortaya çıkan neticeler birkaç kategoriye ayrılarak şu şekilde belirtilebilir:

5.1. Aynı Lafızlarla Rivâyet

1. Nüsha (h.no: 11) — İbn Ca'd'ın Müsned'i (c. 1, s. 483)
2. Nüsha (h.no: 11) — Beğavî'nin Şerhu's-sünne'si (c. 13, s. 144)
3. Nüsha (h.no: 25) — Ebû Dâvud'un Sünen'i (Salat 98)
4. Nüsha (h.no: 25) — Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin Müsned'i (h.no: 2408)
5. Nüsha (h.no: 31) — Ebû Dâvud'un Sünen'i (Edeb 107): Uzun bir metne sahip bu hadiste sadece Ebû Dâvud'un *Sünen'i*nde "Vehb, hadisinde şunu da rivâyet etmiştir" kaydı fazla bir bilgi olarak geçmektedir.
6. Nüsha (h.no: 40) — Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin Müsned'i (h.no: 2410)

5.2. Bazı Harf ve Edatların Mevcut Olup Olmaması

1. Nüsha (h.no: 1) — Müslim (Cenâiz 36): Bu hadiste nüshadaki "hattâ" edatı yerine Müslim'in *Sahih'i*nde "fe" harfi geçmektedir.
2. Nüsha (h.no: 1) — Tahâvî'nin Şerhu Meâni'l-Âsâr'ı (c. 1, s. 516): Bu hadiste nüshadaki "hattâ" edatı yerine Tahâvî'nin eserinde "ve" harfi geçmektedir.
3. Nüsha (h.no: 1) — Sünenü Nesâi'l-Kübrâ (c. 1, s. 657), Sahihu İbni Hibbân (c. 7, s. 436): Nüshada geçen "hayrun lehû" yerine iki eserde de sadece "hayrun" kelimesi geçmekte ve "lehû" ifadesi bulunmamaktadır.
4. Nüsha (h.no: 10) — Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin Müsned'i (h.no: 2411): Nüshadaki "temazmaza" kelimesinin önündeki "fe" yerine *Müsned'*de "sümme" kelimesi geçmektedir.
5. Nüsha (h.no: 16) — Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin Müsned'i (h.no: 2436): Nüshadaki "sümme yünâdî" yerine *Müsned'*de "feyünâdî" kelimesi geçmektedir.
6. Nüsha (h.no: 23) — Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin Müsned'i (h.no: 2426): Nüshadaki "min ğayri" yerine *Müsned'*de sadece "biğayri" kelimesi geçmektedir.

5.3. Lafızlardaki Basit Farklılıklar

1. Nüsha (h.no: 2) — Ebû Dâvud'un Sünen'i (Cihad 63): Masdar-ı müevvel

olan bir ifade aynı kökten yine masdar kipinde ifade edilmiştir (“ta’rîs” ve “en tüarrisû” kelimeleri arasında).

2. Nüşa (h.no: 10) — Ebû Dâvud et-Tayâlisî’nin Müsned’i (h.no: 2411): Nüşadaki “temazmaza” yerine *Müsned*’de “mazmaza” kelimesi geçmektedir.
3. Nüşa (h.no: 17) — Ebû Dâvud et-Tayâlisî’nin Müsned’i (h.no: 2407): Nüşada geçen “el-ğarku veya el-ğariku” kelimesine mukabil *Müsned*’de bu kelime “el-ğarîku” şeklinde geçmektedir.

5.4. Müradif Kelimelerin Kullanılması

1. Nüşa (h.no: 1) — Taberânî’nin el-Mucemu’l-Evsat’ı (c. 1, s. 217): Burada nüşada geçen “hattâ tehluca ileyhi” ifadesi, *Mucem*’de “hattâ tüfdiye ileyhi” şeklinde geçer.
2. Nüşa (h.no: 1) — Sahihu İbni Hibbân (c. 7, s. 436): Nüşada “en yeclise” lafzı, buna mukabil İbn Hibbân’ın eserinde ise “en yak’ade” kelimesi geçmektedir.
3. Nüşa (h.no: 1) — Müsnedü Ahmed (c. 2, s. 311): Nüşada geçen “hattâ tehluca ile...” ifadesi yerine *Müsned*’de “hattâ tüfdiye ile...” ifadesi geçer.
4. Nüşa (h.no: 9) — Ebû Dâvud et-Tayâlisî’nin Müsned’i (h.no: 2431): Nüşadaki “en teğîbe” yerine *Müsned*’de “en teğrube” kelimesi geçmektedir.
5. Nüşa (h.no: 10) — Ebû Dâvud et-Tayâlisî’nin Müsned’i (h.no: 2411): Nüşadaki “en-Nebiy” yerine *Müsned*’de “Resûlullah” kelimesi geçmektedir.
6. Nüşa (h.no: 14) — Ebû Dâvud et-Tayâlisî’nin Müsned’i (h.no: 2441): Nüşada az (bir miktar) yürümeyi ifade eden “karîben” kelimesi yerine *Müsned*’de “kalîlen” kelimesi geçmektedir.
7. Nüşa (h.no: 14) — Ebû Dâvud et-Tayâlisî’nin Müsned’i (h.no: 2441): Nüşada “nâdâ” kelimesi yerine *Müsned*’de “kâle” kelimesi geçmektedir.
8. Nüşa (h.no: 14) — Ebû Dâvud et-Tayâlisî’nin Müsned’i (h.no: 2441): Nüşada “meneû” kelimesi yerine *Müsned*’de “asamû” kelimesi geçmektedir.
9. Nüşa (h.no: 16) — Cevherî’nin Müsnedü Muvattâ’ı (h.no: 433): Nüşadaki “el-kabul” kelimesinin yerine *Müsnedü Muvattâ*’da “el-mehabbe” kelimesi geçmektedir.
10. Nüşa (h.no: 17) — Ebû Dâvud et-Tayâlisî’nin Müsned’i (h.no: 2407): Nüşada “tekûlûne” kelimesi geçmesine mukabil *Müsned*’de “ted’ûne” lafzı geçmektedir.
11. Nüşa (h.no: 18) — Ebû Dâvud et-Tayâlisî’nin Müsned’i (h.no: 2402): Sü-

hey'l'in nüshasında bulunan "cüz'" ifadesine mukabil *Müsned'* de "şube" kelimesi geçmektedir.

12. Nüsha (h.no: 37)—Ebû Dâvud'un Sünen'i (Edeb 30): Nüshada "Ehadüküm" lafzı yerine Ebû Dâvud'un *Sünen'*inde "er-racül" kelimesi geçer.
13. Nüsha (h.no: 39)—Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin *Müsned'i* (h.no: 2403): Nüshadaki "imraen" kelimesinin yerine *Müsned'* de "racülün" kelimesi geçmektedir.
14. Nüsha (h.no: 39)—Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin *Müsned'i* (h.no: 2403): Nüshadaki "enzirû" kelimesinin yerine *Müsned'* de "deû" kelimesi geçmektedir.
15. Nüsha (h.no: 39)—Cevherî'nin *Müsnedü Muvattâ'ı* (h.no: 431): Nüshadaki "imraen" kelimesinin yerine *Müsnedü Muvattâ'* da "racülen" kelimesi geçmektedir.
16. Nüsha (h.no: 43)—Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin *Müsned'i* (h.no: 2428): Nüshadaki "es-senetü" yerine *Müsned'* de "el-kahtu" kelimesi geçmektedir.
17. Nüsha (h.no: 45)—Ebû Dâvud'un Sünen'i (Edeb 118): Nüshada "etâ" lafzı yerine Ebû Dâvud'un eserinde "câe" kelimesi geçer.

5.5. Ziyadeler, İlaveler

1. Nüsha (h.no: 16)—Cevherî'nin *Müsnedü Muvattâ'ı* (h.no: 433): Nüshadaki "es-semâ" ve "el-ard" kelimelerine mukabil *Müsnedü Muvattâ'* da "ehl" iza-fetiyle "ehlu's-semâi" ve "ehlu'l-ard" ifadeleri geçmektedir.
2. Nüsha (h.no: 28)—Ebû Dâvud'un Sünen'i (Salât 244): Bu hadiste de İbn Yunus'un bazı açıklayıcı bilgileri bulunmaktadır.
3. Nüsha (h.no: 31)—Ebû Dâvud'un Sünen'i (Edeb 107): Metin olarak kısa sayılmayacak bu hadisteki tek farklılık, Ebû Dâvud'un Vehb'in yaptığı ziyadeyi özellikle belirtmesidir.
4. Nüsha (h.no: 39)—Ebû Dâvud'un Sünen'i (Edeb 55): Bu hadiste Ebû Dâvud, Allah Resûlü'nden, İbn Ömer'den ve Ömer b. Abdülaziz'den misaller vererek hadisi açıklayıcı ziyadeler yapmaktadır.

5.6. Râvinin Hadisi, Manen Rivâyetin İzin Verdiği Anlatım Zenginliği İle İfade Edışı

Nüsha (h.no: 11)—İmam Malik'in *Muvattâ'ı* (Kelam 1); *Müsnedü Ahmed* (c. 2, s. 465, 517); *Sahîhu İbni Hibbân* (c. 13, s. 74); *Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred'i* (c.

1, s. 267); Ebû Nuaym'ın *Hilye'si* (c. 6, s. 345); İbn Abdi'l-Berr'in *İstizkâr'ı* (c. 8, s. 549); Tahâvî'nin *Müşkilü'l-Âsâr'ı* (h.no: 4064); Cevherî'nin *Müsnedü Muvattâ'ı* (h.no: 435): Nüshada geçen "men kâle" ifadesi bu eserlerde "izâ semi'te'r-racule yekûlü" şeklinde geçerken, Müslim'in *Sahih'i*nde (Birr 139) ve İbn Hanbel'in *Müsned'i*nde (c. 2, s. 342) "izâ kâle'r-racûlü" şeklinde, Ebû Dâvud'un *Sünen'i*nde (Edeb 85) "izâ semi'te'r-racûle" veya "izâ kâle'r-racûlü" olarak iki ayrı şekilde, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'i*nde (c. 2, s. 272) "izâ semi'tüm racûlen yekûlü kad" şeklinde, Ebû Nuaym'ın *Hilye'si*nde de (c. 7, s. 141) "izâ kâle'l-mer'u" şeklinde, İbn Abdi'l-Berr'in *Temhîd'i*nde (c. 21, s. 242) ise "izâ raeyte'r-racûle yekûlü" şeklinde geçmektedir. Bu kadar ifade farklılığının sebebi olarak manen rivâyetin izin verdiği râvilerin anlatım zenginliği gösterilebilir.

5.7. Şek ve Tereddüt İfadeleri

1. Nüsha (h.no: 1) — Sünenü Beyhakî'l-Kübrâ (c. 4, s. 79): Nüshada geçen "alâ cemre" yerine Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ'sı*nda "alâ cemre ev alâ nâr" ifadesi geçmektedir. Burada nüshada bulunmayan bir tereddüt ifadesinin daha sonraki bir eserde bulunabildiği ortaya çıkmıştır.
2. Nüsha (h.no: 18) — Ebû Dâvud'un Sünen'i (Sünne 15): Süheyl'in şekki imanın "yetmiş küsur" veya "seksen küsur" parça olduğuna dairdir.
3. Nüsha (h.no: 18) — Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin Müsned'i (h.no: 2402): Nüshadaki "Seb'ûn" ve "semânûn" tereddütüne mukabil *Müsned'i*nde bu tereddüt yoktur. Orada sadece "Seb'ûn" denilmektedir.
4. Nüsha (h.no: 39) — Cevherî'nin Müsnedü Muvattâ'ı (h.no: 431): Nüshadaki "ebvâbu's-semâi" ve "ebvâbu'l-cenneti" şeklindeki tereddüt ifadesi *Müsnedü Muvattâ'*da sadece "ebvâbu'l-cenneti" şeklinde geçmektedir. Böylece nüshada bulunan bir şek ifadesinin daha sonraki bir eserde yer almadığı görülmektedir.
5. Nüsha (h.no: 45) — Ebû Dâvud'un Sünen'i (Edeb 118): Ebû Dâvud'un eserindeki tereddüt, Allah Resûlü'ne soru soran kişinin "نُعْظِمُ أَنْ نَتَكَلَّمَ بِهِ" veya "الْكَلَامَ بِهِ مَا نُحِبُّ أَنْ لَنَا وَأَنَا تَكَلَّمْنَا بِهِ" dediği ile ilgilidir.

5.8. Takdim, Te'hir

1. Nüsha (h.no: 17) — Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin Müsned'i (h.no: 2407): "el-Mebtûnu şehîdun" ile "el-Mat'ûnu şehîdun" ifadeleri iki kaynaktan yer değiştirmiştir.

2. Nüsha (h.no: 27)—Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin *Müsned*'i (h.no: 2409): Nüshadaki "el-Müzeffet" kelimesi "el-Hantem" kelimesinden önce gelirken *Müsned*'de bu iki kelime arasında yer değişikliği bulunmaktadır.
3. Nüsha (h.no: 46)—Ebû Dâvud'un *Sünen*'i (Cihad 51): Rivâyetler arası "ceres" ve "kelb" kelimeleri arasında yer değişikliği bulunmaktadır.

5.9. Hadisin Bir Kısımının Tam Olarak Manen Rivâyeti

Nüsha (h.no: 39)—Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin *Müsned*'i (h.no: 2403): Burada hadisin girişindeki ifadeler farklı olmakla birlikte son tarafı küçük farklılıklarla benzerlik göstermektedir. Bu da tam olarak zabtedilemeyen hadisin bir bölümünün benzer manaya gelen bir ifade ile nakli olarak yorumlanabilir. Nüshada "cennetin veya semânın kapılarının açılması"ndan bahsedilirken bu durum, Tayâlisî'nin *Müsned*'inde "amellerin Allah'a arz edileceği" şeklinde geçmektedir. Bu da muhtemelen –özellikle bunun bir ihtimal ve yorum olabileceğini belirtiyoruz- hadisin konusunun râvi tarafından bir sebep sonuç ilişkisi içinde ele alındığını ve böylece nakledildiğini gösterebilir. Zira amellerin Allah'a arzı, sema kapılarının açılmasına bağlıdır. Veya râvi, baş tarafını tam olarak duymadığı bu önemli haberi nakletmenin gerekliliği düşüncesiyle tam olarak manen rivâyet etmiş olabilir.

5.10. Anahtar Kelimeler Aynı Kalarak Metni Manen Rivâyet

1. Nüsha (h.no: 28)—Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin *Müsned*'i (h.no: 2406): "Cum'a" ve "dört rek'at" kelimeleri aynen kalarak hadis tam olarak manen rivâyet edilmiştir.
2. Nüsha (h.no: 29)—Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin *Müsned*'i (h.no: 2424): "Ehl-i kitap", "selam", "ızdırar" ve "adyak-ı turuk" ifadeleri aynen kalmış ve hadis manen rivâyet edilmiştir.
3. Nüsha (h.no: 31)—Ebû Dâvud'un *Sünen*'i (Edeb 32): "Cîfe", "hımâr" ve "hasret" kelimeleri aynen kalarak hadis manen rivâyet edilmiştir.

5.11. Manayı Değiştirmeyen İhtisâr veya Râvinin Hadisin Bir Kısımını Rivâyet Etmesi

1. Nüsha (h.no: 16)—Cevherî'nin *Müsnedü Muvattâ'*ı (h.no: 433): Nüshadaki hadisin son kısmında yer alan "ve izâ ebğada femislü zâlike" ifadesi *Müsnedü Muvattâ'*da geçmemekle beraber, hadisin sonunda İmam Mâlik'in Al-

lah'ın buğz ettiği kimse ile ilgili kısmın da geçtiğini zannettiği bilgisi bulunmaktadır. Bunu bir ihtisâr olarak ele almak mümkündür, zira hadisin buraya kadar olan kısmında Allah'ın Cebrail'i çağırarak sevdiği kula hüsn-ü kabul vaz' edilmesi hakkındaki durumun aksi olan kızdığı kula kızgınlık vaz' edilmesi hakkındaki kısım tam olarak yer almamaktadır. Süheyl'in de zaten ihtisâr ettiği bir bölümün *Müsnedü Muvattâ'* da bulunmaması bu sebeple olabilir.

2. Nüsha (h.no: 18) — Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin *Müsned'*i (h.no: 2402): *Müsned'* de, nüshadaki hadisin son tarafında bulunan kısım (imanın şubelerinin ednâsının anlatıldığı bölüm) bulunmamaktadır.
3. Nüsha (h.no: 27) — Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin *Müsned'*i (h.no: 2409): Nüshadaki "nakîr" kelimesi *Müsned'* de bulunmamaktadır.
4. Nüsha (h.no: 34) — Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin *Müsned'*i (h.no: 2434): Nüshadaki rivâyette bulunan "Meleklerin Cenab-ı Hak ile konuşmaları" özelikle hadisin sonuna doğru *Müsned'* de kısaltılarak verilmiştir.
5. Nüsha (h.no: 38) — Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin *Müsned'*i (h.no: 2427): Nüshadaki "fiddünyâ" kaydı *Müsned'* de yer almamaktadır.

5.12. Tekrar

Nüsha (h.no: 39) — Cevherî'nin *Müsnedü Muvattâ'*ı (h.no: 431): Bu hadis *Müsnedü Muvattâ'* da üç rivâyet tarîki ile geçmektedir. Nüshada geçen "Enzırû hâzeyni hattâ yestalihâ" ifadesi *Müsnedü Muvattâ'* da Süheyl tarîkiyle "Enzırû hâzeyni hattâ yestalihâ, enzırû hattâ yestalihâ" şeklinde tekrarlar, diğer iki rivâyet tarîkinde ise (Mekkî ve İbn Behzâz rivâyetinde)³⁸ tekrarsız olarak bir kez geçmektedir.

5.13. Şâhid Rivâyetle Desteklenmesi

Nüsha (h.no: 2) — Ebû Dâvud'un *Sünen'*i (Cihad 63): Burada Ebû Dâvud, hadisi başka bir tarikle daha (Câbir b. Abdillâh tarîki ile) rivâyet etmekte ve metin farklılığına değinmektedir.

38 el-Cevherî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdullâh b. Muhammed, *Müsnedü Muvattâ'*, Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, tahk.: Lutfi Sağır, yy., 1997, h.no: 431.

5.14. Bir Kısım Ayrıntıların Bulunması veya Bulunmaması

1. Nüsha (h.no: 1)—Ebû Dâvud'un *Sünen'i* (Cenâiz 77): Nüshada geçen "ileyhi" yerine Ebû Dâvud'un *Sünen'i*nde "ila cildihi" ayrıntısı geçer.
2. Nüsha (h.no: 1)—Nesâî (Cenâiz 105): Nüshada geçen "fe-tuhrika" lafzı yerine Nesâî'nin *Sünen'i*nde "hattâ tuhrika" lafzı geçer.
3. Nüsha (h.no: 1)—Ebû Dâvud'un *Sünen'i* (Cenâiz 77), Müslim (Cenâiz 96), Nesâî (Cenâiz 105), İbn Mâce (Cenâiz 45), Müsnedü Ahmed (c. 2, s. 311, 444), Taberânî'nin el-Mucemu'l-Evsat'ı (c. 1, s. 217), Sünenü Beyhaki'l-Kübrâ (c. 4, s. 79), Sünenü Nesâî'l-Kübrâ (c. 1, s. 657), Tahâvî'nin Şerhu Meâni'l-Âsâr'ı (c. 1, s. 516), Sahihu İbni Hibbân (c. 7, s. 436): Süheyl'in nüshasında geçen "kabru racülin müslimin" ayrıntısı bu eserlerin hepsinde sadece "kabr" şeklinde geçer.
4. Nüsha (h.no: 14)—Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin Müsned'i (h.no: 2441): Süheyl'in rivâyetinde olmamasına rağmen *Müsned'*de sancağı alacak kişinin onunla "fethi gerçekleştireceğine" dair bir ayrıntı vardır. Buna mukabil aynı hadiste Hz. Ali'nin görevi aldıktan sonra Allah Resûlü'nün sözüne muvafakat etmek için insanlarla ne üzerine savaşaacağını sorarken bu soruyu "geriye dönmeyerek" sorduğunu ifade eden ayrıntı da Süheyl'de bulunmakta, buna karşın *Müsned'*de bulunmamaktadır.
5. Nüsha (h.no: 23)—Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin Müsned'i (h.no: 2426): Nüshadaki "beyti kavm" yerine *Müsned'*de sadece "kavm" kelimesi geçmektedir.
6. Nüsha (h.no: 23)—Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin Müsned'i (h.no: 2426): Nüshadaki "fekad halle lehum" ifadesi yerine *Müsned'*de sadece "felehum" kelimesi geçmektedir. Bu da bir meselenin helal oluşu ile hak oluşu arasındaki ayrıntıyı ifade eder.
7. Nüsha (h.no: 39)—Ebû Dâvud et-Tayâlisî'nin Müsned'i (h.no: 2403): Nüshada mağfur olunacak kişilerin "Allah'a şirk koşturmayan her kul" şeklinde bir vasfı geçmesine rağmen, bu ayrıntı *Müsned'*de bulunmamaktadır.

6. Nüshadaki Rivâyetlerin İntikal Ettiği Eserlerin Tasnif Zamanı ve Mekân Boyutu

Burada, Süheyl'in nüshasındaki rivâyetlerin yer aldığı daha sonraki eserlerin ne zaman tasnif edildiğini ve bu eser sahiplerinin hangi coğrafyada hadis ilmi ile meşgul oldukları belirtilecektir.

Musannıf	Eseri	Vefat tarihi (hicrî)	İkamet yerleri, rihleleri, ilmî faaliyetlerini gerçekleştirdikleri coğrafya
Mâlik b. Enes	<i>Muvattâ</i>	119	Medine
Ebû Dâvud et-Tayâlisî	<i>Müsned</i>	204	Basra, Esbehân
Abdurrezzâk b. Hemmâm	<i>el-Musannaf</i>	211	San'a
Ali b. el-Ca'd	<i>Müsnedu İbni'l-Ca'd</i>	230	Bağdad
Ahmed b. Hanbel	<i>Müsned</i>	241	Bağdad, Irak
el-Buhârî	1- <i>el-Câmiu's-Sahîh</i> 2- <i>el-Edebu'l-Müfred</i>	256	Buhara, Horasan, Belh, Neysabur, Rey, Bağdad, Basra, Kufe, Mekke, Medine, Mısır, Şam, Semerkand
Müslim	<i>Sahîhu Müslim</i>	261	Neysabur, Hicaz, Mısır, Şam, Irak
İbn Mace	<i>Sünen</i>	273	Kazvin, Basra, Kufe, Mekke, Şam, Mısır, Hicaz, Rey
Ebû Dâvud	<i>Sünen</i>	275	Sicistan
en-Nesâî	1- <i>Sünen (el-Müctebâ)</i> , 2- <i>es-Sünenü'l-Kübrâ</i>	303	Horasan, Irak, Hicaz, Mısır, Şam, Cezire
et-Tahâvî	1- <i>Şerhu Meâni'l-Âsâr</i> , 2- <i>Şerhu Müşkili'l-Âsâr</i>	321	Mısır, Şam, Beyt-i Makdis, Çazze, Askalan, Dimaşk
İbn Hibbân	<i>es-Sahîh</i>	354	Horasan, Semerkand
et-Taberânî	<i>el-Mucemu'l-Evsat</i>	360	Taberiye, Filistin, Bağdad, Kufe, Basra, Şam, Hicaz, Mısır, Yemen, Esbehân
el-Cevherî	<i>Müsnedü Muvattâ</i>	381	Mısır
Ebû Nuaym	<i>Hilyetü'l-Evliyâ</i>	430	Esbehân
el-Beyhakî	<i>es-Sünenü'l-Kübrâ</i>	458	Neysabur, Bağdad, Kufe, Mekke
İbn Abdi'l-berr	1- <i>el-İstizkâr</i> , 2- <i>et-Temhid</i>	473	Endülüs, Kurtuba, Dâniye, Şâtibe
el-Beğavî	<i>Şerhu's-Sünne</i>	516	Horasan, Merv

Tablo-2

Hicrî altıncı asır dâhil olmak üzere ilk asırlardan itibaren hadisler, hem yazılı kaynaklardan naklediliyor, hem de hafızadan ezberle nakledilmek sûretiyle de rivâyet ediliyordu. Son dönemde yapılan araştırmalarla ilk döneme ait yazılı kaynakların ortaya çıkarılması, hadislerin yazılı kaynaklardan nakledilmiş olabileceği fikrini güçlendirse de, mevcut kaynaklara göre, ilk dönemde ezberden

naklin yazılı bir kaynaktan nakle nispetle daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. Bununla beraber yazılı kaynakların oldukça fazlalaştığı devirlerde bile hâfızadan rivâyet geçerli bir usûldü. Hâfızadan rivâyet, Süheyl'in nüshasındaki rivâyetlerin yansımaları incelenen eserlerin müellifleri içinde, tarih olarak günümüze en yakın bulunan el-Beğavî'nin yaşadığı dönemin de karakteristik hadis faaliyetlerinden biri idi.³⁹ Binaenaleyh, Süheyl'in rivâyetlerinin, yazılı olarak nakledilmiş olabileceği gerçeğini kabul etmekle beraber, çok uzun bir dönem hâfızadan ezberle nakledildiğini söylemek mümkündür.

7. Değerlendirme

İhtivâ ettiği rivâyetlerin daha sonraki eserlerde nasıl yer aldığı karşılaştırmalı olarak incelenen Süheyl b. Ebî Sâlih'in nüshası, hadislerin intikâli ve rivâyet üslûbu açısından hicrî II. asrın ortalama profiline işaret etmekte ve temkinli olmayı gerektirmektedir. Bununla birlikte Süheyl'in nüshasındaki hadislerin, manayı bozmayan bazı farklılıklarla ezberden nakledildiğini söylemek mümkündür. Zira Süheyl'in nüshasındaki rivâyetlerden sadece 5 (veya uzun bir hadisin sadece bir ziyadesine işaret eden lafzı hariç tutulursa 6) tanesi, daha sonraki eserlerde hiçbir lafız farklılığı olmadan geçmektedir ki bu sayı, ancak nüshadaki hadislerin ezberden nakledildiği gerçeğini destekler. Ayrıca Süheyl'in hadislerinin ezberden nakledildiğini gösteren diğer bir karîne de rivâyetlerde karşılaşılan şek ve tereddüt ifadeleridir. Nüshanın asıl kaynak olarak ele alınması durumunda, şek ifadelerinin doğal olarak daha sonraki eserlerde meydana gelmesi gerekiyorken, bazı tereddütlerin Süheyl'in nüshasında olup daha sonraki eserlerde bulunmadığı da tespit edilmiştir. Bu da, nüshadaki hadislerin daha sonraki musannıflarca yazılı olarak değil ezberden şifahî olarak nakledildiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte Allah Resûlü'nün (s.) aynı hususa değişik ortamlarda farklı şekillerde değinmiş olabileceği veya lafız farklılıklarını doğuran buna benzer başka sebeplerin bulunabileceğini de belirtmek gerekir.

Nüsha ile daha sonraki eserler arasında isnad ve metin olarak benzeşen hadislerin metinleri arasında anlam kayması sonucunu doğuracak bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. Zaten mana ile rivâyette problem görmeyenler, bu basit değişiklikleri önemsemeyeceklerdir. Lafızla rivâyeti önemseyenler ise

39 Bk. Nuri Topaloğlu, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988, ss. 163-165.

bu farklılıkların, rivâyete zarar vermediği sonucuna ulaşacaklardır. Zira bu değişiklikler, ne manayı değiştirmekte ne de usûl açısından bir problem doğurmaktadır. Nitekim er-Râmehurmuzî, Hasan el-Basrî'den nakille, Yüce Allah'ın Kur'ân'da önceki dönemlere ait hikâyeler anlattığını, fakat bu hikâyelerin Kur'ân'daki başka yerlerde, aynı manayı taşıyan farklı kelimelerle tekrar anlatıldığını belirtir. Bu farklılıkların da takdîm, te'hîr, hazf, ilgâ, ziyâde ve noksân gibi hususlar olduğunu anlatır.⁴⁰ Binaenaleyh, korunmuş olduğu muhakkak Allah Kelam'ında bile aynı hâdisenin değişik lafızlarla aktarılması, var olan bir olgu iken, hadislerin naklinde meydana gelen farklılıkların manayı değiştirmedği sürece tabîi olduğunu, bunun genellikle ilk devirden günümüze kadar böyle devam edegeldiğini söylememiz mümkündür.

Her ne kadar sınırları, şartları ve ölçüleri tespit edilmiş olsa da⁴¹ naklin doğasında olan aktarım farklılıkları manen rivâyetin tabîi bir sonucudur. Önemli olan rivâyetler arasında kasten bir farklılık meydana getirmemektir ki Süheyl'in nüshasındaki hadislerin daha sonraki eserler içinde yer alan benzer rivâyetlerinde böyle kastî bir niyet bulunmamaktadır. Zaten en güvenilir bir kimsenin, herhangi bir kitaptan yapacağı aynen alıntılarda bile ortaya çıkması muhtemel bazı farklılıkların, hadis râvilerinin şifahî olarak ezberden yaptıkları rivâyetlerinde yer alması, manen rivâyetin cevazı da düşünüldüğünde doğal karşılanmalıdır. Hatta manayı etkilemeyen bazı lafız farklılıklarıyla beraber metin benzerlikleri, hadislerin sağlam disiplinler içinde intikalini ispat edecek önemli bir delil olarak bile ele alınabilir.⁴²

Bu çalışmada birtakım sonuçları görülmekle beraber, araştırmanın sınırından bağımsız olarak genel bir ifade ile belirtmek gerekirse, bir hadisin değişik eserlerde yer alan rivâyet tarîklerinde bulunan farklılıkların hemen hepsini üç ana başlığa taksim etmek mümkündür:

1. Allah Resûlü'nün hadisi ifade ediş şeklinden kaynaklanan farklılıklar. (Aynı hadisi farklı vesilelerle, muhtelif zamanlarda, farklı muhataplara, değişik lafızlarla ifade etmesi; sahabenin sorduğu sorulara Hz. Peygamber'in verdiği cevapların, muhtelif muhataplara ve şartlara

40 er-Râmehurmuzî, Ebû Muhammed b. Hallâd Hasan b. Abdîrahmân, *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*, tahk.: Muhammed Accâc el-Hatîb, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1971, s. 530.

41 er-Râmehurmuzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*, ss. 531-533.

42 Bk. İbrahim Bayraktar, *Hadis Kaynakları Üzerine Araştırmalar*, Erzurum Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum 2001, s. 190.

göre farklılık arz etmesi gibi.)

2. Okuma, duyma ve yazma hatalarından kaynaklanan farklılıklar. (Müstensihlerden kaynaklanan yazım hataları gibi.)
3. Râvilerden kaynaklanan farklılıklar. (Mana ile rivâyetten doğan farklılıklar, hâfıza kuvveti, manayı değiştirmemek kaydıyla⁴³ muktezâ-i hal gereği ihtisâr [sahabenin hadisin bir kısmını duymuş olabilmesi ve böylece rivâyette bulunması gibi]; sika râvilerden de sâdır olabilecek olan kalb, tashîf, tahrîf, lahn, idrâc ve ziyâde gibi hatalar⁴⁴ gibi).

Süheyl'in rivâyetleri arasında bulunan, yatarken okunacak duayı anlatan hadiste de görüldüğü üzere, bazı rivâyetlerde (lafızla rivâyetin ehemmiyet arz ettiği konularda olduğu gibi –mesela bir nevi ibadet olan yatarken okunacak dua hadisinde-) hadislerin lafzen rivâyetine ayrı bir özen gösterilmiştir. Bir örnek üzerinden bunu açık bir şekilde ifade etmek her ne kadar yeterli olmasa da yatarken okunacak uzunca bir duayı bildiren hadisin lafzının, daha sonraki bazı eserlerde herhangi bir farklılık olmadan bulunması bu görüşü teyid etmektedir.

Mana ile rivâyetin veya ezberden naklin, bazı olumsuz sonuçlara sebep olduğu da söylenebilir. Rivâyet malzemesinin bazı ihtilafları sergilemesi, manayı değiştirebilecek bazı lafız farklılıklarına sahip olması da bir vâkıdır. Fakat bu farklılıkların, hadislerde düzeltilmesi mümkün olmayan büyük hatalara sebebiyet verdiği iddiası, mübalağalı bir yaklaşımdır. Zira asırlar boyu yaptıkları ictihatlarla hadisin sahîhini sakîminden ayırmaya çalışan hadis münekkitlerinin bütün uğraşlarına rağmen şu andaki mevcut rivâyet malzemesi içinde bulunan bazı ihtilafları, mübalağalı bir şekilde genelleştirmek, tenkid edebiyale bağdaşmadığı gibi incelemede ortaya çıkan sonuçlarla karşılaştırıldığında doğruyu da yansıtmamaktadır.

Süheyl'in nüshasındaki hadislerden, yaklaşık yirmi üç eserdeki senet ve metin olarak benzeşenleri incelendiğinde, ortaya çıkan birtakım lafız farklılıklarının manayı bozmadığı görülmektedir. Bu netice, bazı araştırmacıların konu ile ilgili tespitlerinin önyargılı ve göreceli olabileceğine işaret etmektedir. Nitekim I. Goldziher gibi bazı oryantalistlerin hadis okumalarındaki değişikliklerin

43 Bk. el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, tahk.: Ebû Abdullah es-Sevrakî ve İbrahim Hamdî el-Medenî, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Medine, ts., s. 289.

44 Bu konuda bk. Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, ss. 196-198.

önemli sebepleri arasında gösterdikleri hususların⁴⁵ burada yapılan tespitlerle karşılaştırıldığında mübalağalı ve genellemeci bir yorum olduğu görülecektir. Bu durumu karşılaştırmalı olarak şu şekilde göstermek mümkündür:

I. Goldziher'in hadis okumalarında gördüğü değişikliklerin önemli sebepleri	Süheyl'in nüshasındaki hadislerin sonraki bazı eserlerde nasıl yer aldığı incelenen bu çalışmada ortaya çıkan rivâyet intikallerindeki farklılıkların önemli sebepleri
Mananın yanlış anlaşılması	Rivâyetler arası manayı bozmamak üzere yapılan ihtisar, anahtar kelimelerin aynen kaldığı manen rivâyet.
Dogmatik önyargı	İncelemeye konu olan rivâyetlerde bu manada bir sebep görülmemiştir.
Anlamı netleştirme çabası	Anlamı tam aktarabilme gayreti, bir insan olarak râvinin hadisi aktarırken kullandığı ifade ve anlatım zenginliği.
İhmal	Hadisin bir kısmının nakledilmesi, râviye ulaşmayan bir kısmının da nakledilmemesi, manayı bozmayan ihtisar.
Hafıza kötülüğü	Aktarımdaki hassasiyeti ifade eden lafızlar arasındaki şek ve tereddüt ifadeleri, manayı bozmayan bazı kelimelerin takdim ve tehiri, ihtisar, bazı hadislerde bir kısım ayrıntıların bulunması.
Râvî tarafından yapılan kişisel değerlendirmeler	Çalışmanın tamamı dikkatle incelendiğinde bu minvalde bir sebeplendirmenin olmadığı görülecektir.

Tablo-3

Bu tabloda da görüleceği üzere sözlü naklin tabiatı gereği, bir rivâyetle, nakledilmek sûretiyle bazı farklılıkların olması doğaldır. Kanaatimizce, I. Goldziher gibi bazı araştırmacıların hadis okumaları ile bu incelemede ortaya çıkan tespitler arasındaki farklılığın sebebi, onların hadis okumalarında seçmeci bir metod kullanması ile ilgilidir. Rivâyetleri seçmeci bir metodla incelemenin, herhangi bir araştırmacıyı istediği sonuca ulaştırabileceği noktasından hareketle, bakış açılarında ve inceleme metodlarında fazlaca öznellik görülebilecek olan Goldziher gibi araştırmacıların hadis okumalarının neticeleri bağlamında ileri sürdükleri rivâyet farklılıklarındaki değişiklik sebeplerinin -bazı istisnalar ol-

45 Ignaz Goldziher, *Muslim Studies* çev.: C. R. Barber, S. M. Stern (Şikago ve New York: Adline Atherton 1971), c. 2, ss. 220-224, dipnotlarıyla birlikte (R. Marston Speight, "Hadiste Rivâyet Farklılıklarına Karşılaştırmalı Bir Bakış", s. 126'dan naklen).

makla birlikte- genel olarak doğruyu yansıtmadığı söylenebilir. I. Goldziher gibi bazı araştırmacıların mezkûr düşüncelerini aktaran R. Marston Speight'in "Hemmâm b. Münebbih'in *Sahife*'si ile aynı olan metin varyantlarında, hemen hemen hiçbir dikkatsizlik işareti ya da yanıltıcı kullanım bulamadım." itirafı⁴⁶ da bu tespiti desteklemektedir. Yine O, "Tespit etmiş olduğum bu hadis metinlerinin neredeyse tamamı, değişiklik, önyargı ve ihmal yüzünden yazıların yanlış okunması veya yapılması gereken açıklamanın yapılmaması sebebiyle meydana gelmemiştir."⁴⁷ demektedir.

8. Netice

İlk dönem yazılı hadis kaynaklarından sadece birisi olan Süheyl b. Ebî Sâlih nüshasının incelenmesi ile yaşadığı dönemin hadis faaliyetleri hakkında kesin sonuçlara ulaşmak mümkün olmasa da bu hadis mecmuasındaki rivâyetlerin kendisinden sonra gelen bazı hadis kaynaklarında nasıl yer aldığı araştırılması ile hadislerin intikali ve rivâyet üslubu açısından genel ama önemli bazı bilgiler elde etmek mümkün gözükmemektedir.

En eski hadis belgeleri arasında sayılabilecek Süheyl'in nüshası, varlığıyla hadislerin sözlü naklin yanı sıra yazılı olarak da nakledildiğini gösteren canlı bir tanıktır. Hicrî ikinci asırdaki rivâyet geleneği hakkında genel bir bilgi veren nüshada Süheyl, hadislerin metinleri hakkında yorum yapmamaktadır. Nüshada, her beşer için söz konusu olan şek ve tereddüt ifadeleri bulunmaktadır. Küçük hacimli bir hadis mecmuası olan nüshada, bab başlıkları ve hadislere ait değerlendirmeler de bulunmamaktadır. Süheyl'in yazılı bir kaynaktan rivâyette bulunup bulunmadığı tespit edilemese de bazı lafız farklılıklarıyla mana ile ezberinden rivâyette bulunduğu anlaşılmaktadır. Rivâyetlerindeki şekk ve tereddüt ifadeleri, nakildeki titizliliğinin yanı sıra onun manayı bozmayan basit hatalara düştüğünü de gösterir ki bu da mana ile rivâyetin zararsız sonuçlarındandır.

Kesin olarak ifade etmek mümkün olmasa da Süheyl'in nüshasındaki hadisler, sonraki musannıflar tarafından, manaya zarar vermeyen bazı farklılıklarla ezberlerinden nakledilerek eserlerine alınmıştır. Eserlerinde Süheyl'in nüshasındaki hadislerin bulunduğu musannıfların, mana ile rivâyeti caiz gör-

46 R. Marston Speight, "Hadiste Rivâyet Farklılıklarına Karşılaştırmalı Bir Bakış", s. 126.

47 *Aynı eser*, s. 125.

dükleri sonucunu da içerebilecek bu tespiti, Süheyl'in nüshasının onlar tarafından görülmemiş olabileceğini eklemek de mümkündür. Süheyl'in nüshasının ezberden nakledildiğinin veya manen rivâyet edildiğinin kabul edilmesi durumunda, hadis metinleri arasındaki benzerliğin; rivâyetlerin hadis ve rivâyet usûlünün sadırlarda ve satırlarda mahfuz olan prensipleri içinde ciddi bir titizlik le nakledildiği gerçeğini ortaya koyduğunu belirtmek gerekir. Bu hakikati destekleyen diğer bir karîne de, hadislerin naklinde râvilerin, bir kelimenin bile yanlış aktarılmaması için tereddüte düştükleri lafızları özellikle belirtmeleridir.

Rivâyet malzemesinin intikali ve günümüzdeki değeri üzerine yapılan tartışmalarda, hadislerin manen rivâyet edilmesini, onların önemini azaltan ve sıhhatine gölge düşürmek isteyen bir nazarla değerlendiren bakış açısının doğruyu yansıtmadığını da ifade etmek gerekmektedir. Zira hicrî ikinci asırdan altıncı asra kadar pek çok musannıfın eserlerinde nasıl yer aldığı incelenen Süheyl'in nüshasındaki hadislerin, senelerce sonra tasnif edilmiş eserlerde ve büyük bir coğrafyada, manayı bozmayan benzer lafız farklılıkları ile nakledilmesi; râvîlerin rivâyette bulunurken gösterdikleri hassasiyete, hadislerin daha sonraki nesillere intikalinin de -talebelerin hadisleri bir hocadan bizzat dinlemesi veya kitabından alarak nakletmeleri gibi- ne kadar sağlam esaslar üzerinde icra edildiğine işaret etmektedir. (Bk. Tablo-2)

Bu küçük çaptaki hadis mecmuası, hicrî ikinci asırda tasnif edilmiş ilk yazılı kaynaklarla beraber değerlendirildiğinde rivâyet üslûbu adına daha başka neticelere ulaşmak da imkân dâhilindedir. Geçmişten günümüze titizlikle yürütülmüş sözlü aktarım faaliyetleri, son zamanlarda İslam araştırmacılarının gayretleri ile hicrî birinci ve ikinci döneme ait bazı yazılı kaynakların (Süheyl'in nüshası gibi) mevcudiyetinin gün yüzüne çıkması ve benzer araştırmalar ile de desteklenince, ilk devirlerdeki rivâyet usûlü hakkında daha doyurucu sonuçları elde etmek ve rivâyet ihtilâflarını tahlilde daha sağlıklı kıstas ve ölçülere ulaşmak mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Abdurrezzâk b. Hemâm, Ebû Bekr es-San'ânî, *el-Musannaf*, tahk.: Habîburrahmân el-A'zamî, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1403.
- Ağırman, Cemal, "Rivâyet Farklılıkları ve Hadislerin Anlaşılmasında Rivâyet Farklılıklarının Rolü", *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması [Sempozyum Tebliğ ve Müzakereler]*, Kur'ân Araştırmaları Vakfı Yayınları, Bursa 2005.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî, *el-Müsned*, tahk.: Şuayb Arnavût vd., Müessesetü Kurtuba, Kahire ts.

- Ali b. el-Ca'd, Ebu'l-Hasan b. Ubeyd el-Cevherî, *Müsnedü İbni'l-Ca'd*, talik: Âmir Ahmed Haydar, Müessesetü Nâdir, Beyrut 1990.
- el-A'zamî, Muhammed Mustafa, *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-nebevî ve târihu tedvînihi*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1998.
- Başaran, Selman, "Hadislerde Mana Rivâyetlerinin Sonuçları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1991, yıl: 3, c. 3, sayı: 3.
- Bayraktar, İbrahim, *Hadis Kaynakları Üzerine Araştırmalar*, Erzurum Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum 2001.
- el-Beğavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ud, *Şerhu's-sünne*, tahk.: Şuayb Arnavût ve Muhammed Zühayr Şâviş, el-Mektebu'l-İslâmî, II. bs., Beyrut 1983.
- el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Mûsâ, *es-Sünenü'l-kübrâ*, tahk.: Muhammed Abdülkâdir Ata, Mektebetu Dâri'l-Bâz, Mekke 1994.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Cu'fî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul 1401.
- , *el-Edebu'l-müfred*, tahk.: M. Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1989.
- , *et-Târihu'l-kebîr*, Dâru İhyâ't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts..
- el-Cevherî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Muhammed, *Müsnedü Muvattâ*, Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, tahk.: Lütfi Sağır, yy. 1997.
- ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân, *es-Sünen*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1407.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, tahk.: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, talik: Kemâl Yûsuf el-Hût, Dâru'l-Fikr, Beyrut ts. (Elbânî'nin ahkâmı ile birlikte).
- Ebû Dâvud et-Tayâlisî, Süleyman b. Davud el-Fârisî el-Basrî, *el-Müsned*, Daru'l-Marife, Beyrut ts.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsfehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1405.
- Erul, Bünyamin, *Hadislerin Dili İlk Hadis Belgesi Hemmâm'ın Sahîfesi – Tertip, Terceme, Yorum-*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010.
- Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.
- el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, tahk.: Ebû Abdullah es-Sevrakî ve İbrahim Hamdî el-Medenî, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Medine ts..
- el-Hattâbî, Ebu Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrahim, *Meâlimu's-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, ('Mevsûatü's-Sünne el-Kütübü's-Sitte ve Şurûhuhâ' içinde, Sünenü Ebî Dâvud ile beraber).
- Heyet, *Mevsûatü akvâli Ebi'l-Hasen ed-Dârekutnî fi ricâli'l-hadîs ve ilelihî*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 2001.
- Heyet, *Mevsûatü akvâli'l-İmam Ahmed b. Hanbel fi ricâli'l-hadîs ve ilelihî*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1997.
- el-İclî, Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdullah, *Târihu's-Sikât*, Dâru'l-Bâz, y.y. 1984.
- İbn Abdî'l-Berr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah, *el-İstizkâr*, tahk.: Sâlim Muhammed Atâ, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- , *et-Temhîd limâ fi'l-muvattâ mine'l-meânî ve'l-esânîd*, tahk.: Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Vizâretü Umûmî'l-Evkâf, Mağrib 1387.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah el-Cürcânî, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, tahk.: Süheyl Zekkâr, tetkik: Yahyâ Muhtâr Gazâvî, Dâru'l-Fikr, III. bs., yy. ts..
- İbn Hacer, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn Ahmed b. Ali el-Askalanî eş-Şâfiî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Dâru'l-Fikr, yy. 1404.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân Ebû Hâtim el-Büstî, *es-Sahîh*, Müessesetu'r-Risâle, tahk.: Şuayb Arnavût, Beyrut 1993.
- , *es-Sikât*, Dâiretü'l-Meârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbâd 1973.
- İbn Huzeyme, Ebu Bekr Muhammed b. İshâk es-Sülemî, *Sahîhu İbn Huzeyme*, tahk.: Muhammed Mustafa el-A'zamî, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut Lübnan ts..

- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid, *Sünenü İbn Mâce*, tahk. ve talik: M. Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Fikr, Beyrut ts..
- İbn Maîn, Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn el-Bağdâdî, *Târîhu İbn Maîn*, tahk.: Ahmed Muhammed Nur Seyf, Merkezi'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, Mekke 1979.
- İbn Sa'd, Ebu Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtu'l-kübrâ*, tahk.: Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh el-Asbahî, *Muvatta*, tahk.: M. Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Mısır ts.
- "el-Mektebetu's-Şâmîle" 1.5, <http://www.waqfeya.net> (erişim tarihi: 10.07.2007).
- "el-Mektebetu's-Şâmîle" 3.8, <http://shamela.ws> (erişim tarihi: 03.03.2011) .
- "Mevsûatü'l-Hadîsi's-Şerîf" 2.00, Sahr Şirketi (Şirketu Harf Li Takniyeti'l-Malûmât), Mısır.
- el-Mizzî, Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. Zeki Abdirrahmân b. Yûsuf, *Tehzîbu'l-kemâl*, tahk.: Beşşâr Avvâd Maruf, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1980.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn İbn Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, *el-Câmiu's-sahîh*, Mukaddime, tahk.: Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts..
- en-Neşâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *es-Sünen (el-Müctebâ)*, tahk.: Abdülfettah Ebû Gûdde, Mektebu'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, Halep 1986.
- , *es-Sünenü'l-kübrâ*, tahk.: Abdülğaffâr Süleymân el-Bündârî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1991.
- er-Râmehurmuzî, Ebû Muhammed b. Hallâd Hasan b. Abdirrahmân, *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, tahk.: Muhammed Accâc el-Hatîb, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1971.
- R. Marston Speight, "Hadiste Rivâyet Farklılıklarına Karşılaştırmalı Bir Bakış", çev.: Evgin, Abdülkadir, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 5 yıl: 2005.
- es-Safedî, Salâhuddîn Halil b. Aybek b. Abdillâh, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, tahk.: Ahmed Arnavut ve Türkî Mustafa, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2000.
- et-Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mucemu'l-evsat*, tahk.: Târik b. İvadillâh, Dâru'l-Harameyn, Kâhire 1415.
- et-Tahâvî, Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdilmelik b. Seleme Ebû Cafer, *Şerhu meâni'l-âsâr*, tahk.: Muhammed Zührî en-Neccâr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1399.
- , *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, neşr: Şuayb Arnavût, Beyrut 1994.
- et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu'l-kebîr (es-Sünen)*, tahkik, tahrîc ve ta'lik: Beşşâr Avvâd Maruf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1996.
- , *Kitâbu'l-ilelu's-sağîr*, tahk.: Ahmed Muhammed Şâkir vd., Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts..
- Topaloğlu, Nuri, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988.
- ez-Zehebi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-Kâşif fi marifeti men lehû rivâyetün fi'l-kütübi's-sitte*, tahk.: Muhammed Avvâme, Dâru'l-Kible, Cidde 1992.
- , *Mizânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, tahk.: Ali Muhammed el-Bicâvî, Dâru'l-Marife, Beyrut Lübnan, ts.
- , *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, Müessesetu'r-Risâle, 9. bs., Beyrut 1993.